

The Impact of Socio-Political Events (1960s–1990s) on Contemporary Dari Poetry in Afghanistan

Shamsuzuha Sadeqi¹ , Zahra Ekhteyari² , Mohammad Jafar Yahaqi³

1. PhD student, Department of Persian Language and Literature, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Khorasan Razavi, Iran. E-mail: shams.sadeqi1985@gmail.com
2. Corresponding Author, Professor, Department of Persian Language and Literature, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Khorasan Razavi, Iran. E-mail: ekhtiyari@um.ac.ir
3. Professor, Department of Persian Language and Literature, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Khorasan Razavi, Iran. E-mail: mjyahaghi@gmail.com

DOI: [10.22034/perlit.2026.69586.3873](https://doi.org/10.22034/perlit.2026.69586.3873)

Article Info

Article type:

Research Article

Received: 16 October 2025

Received in revised form: 19
May 2026

Accepted: 30 May 2026

Published online: 14 July 2025

Keywords:

contemporary Afghan poetry,
political events, Seventh of
Saur, (April 27), Union of
Writers.

ABSTRACT

This study examines how contemporary Persian-Dari poetry reflects political, social, and cultural developments in Afghanistan between the 1960s and the 1990s. It argues that poets responded divergently to these transformations according to their ideological positions: while some aligned with state-sponsored discourse and contributed to the reproduction of official ideology, others articulated resistance through symbolic and multi-layered poetic language. Beyond its aesthetic function, poetry in this period emerged as a significant medium of socio-political engagement and a repository of collective memory. It was also instrumentalized for political propaganda through the translation of Russian literary works and the institutional activities of the Writers' Union of the People's Democratic Party, whereas independent and dissident poets voiced protest and resistance against dominant power structures. Adopting a historical-analytical approach and drawing on a systematic study of poetic texts alongside relevant historical sources, this study offers a comprehensive and comparatively novel analysis of the representation of political and social events in contemporary Afghan poetry. It advances the field by integrating discursive, linguistic, and socio-historical perspectives within a unified analytical framework, thereby providing a nuanced understanding of the dynamic interplay between poetry, ideology, and historical experience across multiple poetic currents.

Cite this article: Sadeqi, Sh., Ekhteyari, Z., Yahaqi, M.J. (2026). Influential Political-Social Events of the (1960s to 1990s) on Contemporary Afghanistan Poetry. *Persian Language and Literature*, 79 (253), 195-220.

<http://doi.org/10.22034/perlit.2026.69586.3873>

© The Author(s).

Publisher: University of Tabriz.

Extended Abstract

Introduction

Contemporary Afghan poetry, from the 1960s to the 1990s was shaped within a context of profound political and social transformations. Major events, such as the demonstrations of 3 Aqrab 1344 SH (October 24, 1965), the coup of 7 Saur 1357 SH (April 27, 1978), the Soviet invasion, the popular uprising of Herat on 24 Hoot 1357 SH (March 14, 1979), and the subsequent civil wars- not only transformed the country's political structure but also exerted a direct influence on the formation of poetic language, imagination, and discourse. During this period, poetry moved beyond its purely aesthetic function and emerged as a medium of protest, resistance, political mobilization, and the construction of collective memory.

Despite existing studies on socialist poetry and the social dimensions of poetry in the 1340s to 1370s SH (1960s to 1990s), a comprehensive analysis that examines the reflection of political and social events across the full spectrum of poetic movements-including leftist, Islamic, and independent currents-remains lacking. The present study addresses this gap by investigating how these events are represented in contemporary Persian-language poetry of Afghanistan and by exploring the relationship between political and social developments and the structural and linguistic transformations of poetry.

Literature Review and Methodology

Existing scholarship on modern Afghan poetry has explored important aspects of the field but often within partial or ideologically narrow frameworks. Tabesh (2014), in *Political Crises of Afghanistan in Contemporary Dari Poetry*, examines committed poetry through political crisis theory, highlighting authoritarianism, war, displacement, and inequality as key determinants, yet primarily focusing on content. Naderi (2020), in *Resistance Poetry and Its Characteristics in Afghanistan*, defines resistance poetry as a direct response to historical events, especially jihad and anti-Soviet struggle, emphasizing its communicative function, but underrepresenting the mediating role of language, form, and ideology. Farhang (1988), in *Afghanistan in the Last Five Centuries*, reconstructs the 3rd of Aqrab 1344 (24 October 1965) using archival sources, providing essential historical context but overlooking literary repercussions. Poetic representations of this event, especially among leftist poets, often amplify ideological perspectives, revealing a gap between historical record and literary expression. Ahmadzai (2012), Hedayat and Qasemzadeh (2025), and Salek et al. (2022) focus on socialist poetry with predominantly descriptive analyses, lacking comparative depth. A significant gap remains: no study systematically examines both poles of modern Afghan poetry—official/state-sponsored and resistance—while accounting for the role of cultural institutions and Russian translations. This study addresses this gap by employing a sociological approach to analyze how socio-political events shape poetic discourse and how poetry contributes to forming political narratives in Afghanistan.

Discussion

This research demonstrates that Afghan contemporary Persian poetry from the 1960s to the 1990s functioned not merely as an aesthetic phenomenon but as a dynamic historical discourse shaped by and shaping political realities. Major events, including the demonstrations of 3 Aqrab 1344 SH (October 24, 1965), the Soviet invasion, and popular uprisings, profoundly influenced thematic, linguistic, and symbolic dimensions of poetry. A key finding is the discursive duality: regime-affiliated poetry, employing simplified symbols and propaganda, reproduced official ideology, while resistance poetry, with multi-layered symbolism, reflected collective suffering and expanded critical and protest horizons, highlighting differences in both ideology and aesthetic strategies. Cultural

institutions, notably the Writers' Union and Russian translations, decisively shaped official poetry. Independent and dissident poets adapted their expression to production conditions: domestic poetry, constrained by censorship and exposure to violence, became symbolic, condensed, and multi-layered, whereas émigré poetry, relatively free from restrictions, adopted explicit and direct forms. Historical and social conditions thus crucially influenced poetic structure and discourse. From a literary-sociological perspective, poetry of this period not only mirrored events but actively produced meaning, mobilized collective consciousness, and consolidated historical memory, marking a shift from aesthetic to committed, event-driven literary functions. Ultimately, contemporary Afghan poetry emerges as a meeting point of history, ideology, and aesthetics, a discursive, multi-layered field, where poetic texts serve as arenas for confrontation between power and resistance, representation of collective memory, and understanding the intertwined history of culture and politics in Afghanistan.

Conclusion

This research demonstrates that contemporary Afghan poetry from the 1960s to the 1990s transcended purely aesthetic functions to serve as a key instrument of socio-political engagement and collective memory. Poetry of this period was characterized by a dual discursive structure: government-affiliated poetry, using sloganistic language and conventional symbols, legitimized official ideology, while resistance poetry, employing multi-layered symbolism and critical expression, voiced opposition to tyranny, occupation, and violence. A further distinction emerged between domestic and exile resistance poetry: domestic works, constrained by censorship and proximity to events, became symbolic, condensed, and multi-layered, whereas exile poetry, relatively free from such constraints, adopted explicit, rhetorical forms emphasizing alienation and displacement. Additionally, the Writers' Union and the translation of Russian works played a decisive role in shaping leftist discourse and propagandistic literature.

Keywords: Contemporary Afghan poetry, political events, Seventh of Saur (April 27), Soviet invasion, Union of Writers.

رویدادهای تأثیرگذار سیاسی - اجتماعی دهه‌های

(۱۳۴۰ تا ۱۳۷۰ خورشیدی) بر شعر معاصر دری افغانستان

شمس الضحی صادقی^۱، زهرا اختیاری^۲، محمدجعفر یاحقی^۳

۱. دانشجوی دکتری گروه آموزشی زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، خراسان رضوی، ایران. رایانامه: shams.sadeqi1985@gmail.com

۲. نویسنده مسئول، استاد گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، خراسان رضوی، ایران. رایانامه: ekhtiari@um.ac.ir

۳. استاد گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، خراسان رضوی، ایران. رایانامه: mjyahaghi@gmail.com

DOI: [10.22034/perlit.2026.69586.3873](https://doi.org/10.22034/perlit.2026.69586.3873)

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	این پژوهش بررسی می‌کند که چگونه شعر معاصر فارسی دری افغانستان در فاصله دهه‌های ۱۳۴۰ تا ۱۳۷۰ خورشیدی، بازتاب‌دهنده تحولات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی است. یافته‌ها نشان می‌دهد که شاعران بر اساس مواضع سیاسی و ایدئولوژیک خود واکنش‌های متفاوتی به این دگرگونی‌ها نشان داده‌اند. برخی با گفتمان رسمی مورد حمایت دولت هم‌راستا شده و در بازتولید ایدئولوژی حاکم مشارکت داشته‌اند. در حالی که گروه دیگر از طریق زبان نمادین و چندلایه شاعرانه، به بیان مقاومت پرداخته‌اند. شاعران منتقد، به بازتاب و بیان اعتراض و مقاومت در برابر ساختارهای قدرت مسلط پرداخته‌اند. در این دوره، شعر فراتر از کارکرد زیبایی‌شناختی خود، به رسانه‌ای مؤثر برای کنش اجتماعی-سیاسی و بخشی از حافظه جمعی بدل شده است. همچنین، از رهگذر ترجمه آثار ادبی روسی و فعالیت‌های نهادی اتحادیه نویسندگان حزب دموکراتیک خلق، شعر در خدمت تبلیغات سیاسی قرار گرفت؛ در حالی که شاعران منتقد، به بازتاب و بیان اعتراض و مقاومت در برابر ساختار قدرت مسلط پرداختند. پژوهش حاضر با رویکرد تاریخی-تحلیلی و بر پایه مطالعه‌ای نظام‌مند از طریق متون شعری در کنار منابع تاریخی، تحلیل جامع و نسبتاً نوآورانه از بازتاب رویدادهای سیاسی و اجتماعی در شعر معاصر افغانستان ارائه می‌دهد. این پژوهش با تلفیق دیدگاه‌های گفتمانی، زیبایی‌شناختی و اجتماعی-تاریخی در چارچوب تحلیل یک‌پارچه، به غنای مطالعات این حوزه می‌افزاید و درک عمیق‌تری از تعامل پویا میان شعر، ایدئولوژی و تجربه تاریخی در جریان‌های مختلف شعری فراهم آورده است.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۷/۲۴	
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۵/۰۲/۲۹	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۳/۰۹	
تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۴/۲۳	
کلیدواژه‌ها: اتحادیه نویسندگان، تجاوز شوروی، رویدادهای سیاسی، شعر معاصر افغانستان، هفتم ثور.	

استناد: صادقی، شمس‌الضحی؛ اختیاری، زهرا؛ یاحقی، محمدجعفر. (۱۴۰۵). رویدادهای تأثیرگذار سیاسی-اجتماعی دهه‌های (۱۳۴۰ تا ۱۳۷۰ خورشیدی) بر شعر معاصر دری افغانستان. *زبان و ادب فارسی*، ۷۹ (۲۵۳)، ۱۹۵-۲۲۰. <http://doi.org/10.22034/perlit.2026.69586.3873>

۱. مقدمه

شعر معاصر افغانستان، به‌ویژه از دهه ۱۳۴۰ تا ۱۳۷۰ خورشیدی، در بستری شکل گرفته است که دگرگونی‌های سیاسی و اجتماعی ژرف، ماهیت و کارکرد آن را دگرگون ساخته است. رویدادهایی چون تظاهرات سوم عقرب ۱۳۴۴، کودتای ۱۳۵۷ ثور، تهاجم ارتش شوروی، قیام ۲۴ مردم هرات و جنگ‌های داخلی، نه تنها ساختار سیاسی کشور را متحول کرد، بلکه به‌گونه مستقیم بر صورت‌بندی زبان، تخیل و گفتمان‌های شعری تأثیر گذاشت. شعر این دوره از سطح زیبایی‌شناختی کلاسیک فراتر رفت و به رسانه‌ای برای اعتراض، مقاومت، بسیج سیاسی و شکل‌دهی حافظه جمعی بدل شد.

در چنین زمینه‌ای، دو قطب عمده شعری پدیدار گشت: شعر حکومتی که در خدمت ایدئولوژی حزب دموکراتیک خلق قرار گرفت، و شعر مقاومت که در برابر سلطه سیاسی و خشونت سازمان‌یافته قد برافراشت. شعر حکومتی، زیر سلطه زبان رسمی و دستگاه تبلیغاتی، تخیل را به سود بازتولید مفاهیم سیاسی و اسطوره‌ای میکانیکی فروکاست و نمادهایی کلیشه‌ای همچون «خورشید سرخ» و «ثور پرفروغ» را در خدمت ایدئولوژی حاکم قرار داد. درحالی‌که شعر مقاومت، چه در داخل کشور و چه در بیرون مرزها، از تماس با رنج جمعی، خشونت، اشغال و فروپاشی اجتماعی نیرو گرفت و توانست با نمادپردازی چندلایه و زبان انتقادی، تجربه مردم را به متن شعر منتقل کند.

با این‌همه، میان شعر مقاومت داخل کشور و شعر مقاومت برون‌مرزی تمایزهای مهمی وجود دارد. شعر داخلی، به‌سبب حضور شاعر در متن رویدادها و تجربه مستقیم خشونت و سانسور، زبان نمادین، فشرده و چندلایه یافته است؛ درحالی‌که شعر مهاجرت، در غیاب محدودیت‌ها و سانسور، صریح و خطاب‌ی است و مضامین غربت، آوارگی و حسرت دوری از وطن در آن برجستگی بیشتری دارد. این تفاوت‌ها نشان می‌دهد که شرایط سیاسی، موقعیت تولید شعر و نوع مواجهه با رویدادها نقش تعیین‌کننده‌ای در ساختار آثار داشته‌اند.

با وجود مطالعاتی که درباره شعر سوسیالیستی، بازتاب اجتماعی شعر دهه‌های پنجاه و شصت و جریان رئالیسم سوسیالیستی انجام شده است، هنوز پژوهشی جامع که بازتاب رویدادهای سیاسی و اجتماعی سه دهه سرنوشت‌ساز افغانستان را در تمام جریان‌های شعری (چپ، اسلام‌گرا و شاعران مستقل) بررسی کند، در دست نیست. پژوهش حاضر این خلأ را با تحلیل تطبیقی شعر حکومتی، شعر مقاومت و بررسی بازتاب رویدادهای مهم این دوره بر زبان، تصویر و گفتمان شعری برطرف کرده، نشان می‌دهد که شعر، نه تنها بازتاب‌دهنده تاریخ است، بلکه خود در شکل‌گیری گفتمان‌های سیاسی، تولید معنا و ثبت حافظه جمعی نقش فعال داشته است.

هدف این پژوهش، تحلیل چگونگی بازتاب این رویدادها در شعر معاصر افغانستان با بهره‌گیری از رویکرد جامعه‌شناسی ادبیات است؛ رویکردی که امکان می‌دهد شعر فارسی دری به‌مثابه سند تاریخی، اجتماعی و حامل تجربه‌ی جمعی مطالعه شود.

۲. پیشینه تحقیق

پژوهش‌هایی در این زمینه انجام شده‌اند. تابش (۱۳۹۳)، در کتاب بحران‌های سیاسی افغانستان در شعر معاصر دری، با تکیه بر نظریه بحران‌های سیاسی چون استبداد، چنددستگی، جنگ، آوارگی، فساد، فقر و تبعیض را عامل اصلی شعر متعهد دانسته است. نادری (۱۳۹۹)، در کتاب شعر پایداری و چگونگی آن در افغانستان، شعر مقاومت را واکنش مستقیم به رویدادهایی چون جهاد و

مقاومت در برابر شوروی معرفی کرده و نقش رسانه‌ای آن را برجسته ساخته است. محمد آصف رحمانی و کاظمی (۱۳۷۱)، در کتاب شعر مقاومت افغانستان، نیز مجموعه‌ای از شعر مقاومت را گردآوری کرده‌اند.

محمد صدیق فرهنگ در کتاب افغانستان در پنج قرن اخیر (۱۳۶۷)، به‌عنوان منبع تاریخی، زمینه مستند و تحلیل لازم را برای پیوند تاریخ‌نگاری با تحلیل‌های ادبی، از جمله رویداد سوم عقرب ۱۳۴۴ را فراهم آورده است. او در صفحات ۵۰۱ تا ۵۰۶ کتاب، روایت تاریخی این رویداد را بر مبنای اسناد و زمینه‌های سیاسی آن دوره، بازسازی می‌کند، بدون آنکه بر پیامدهای ادبی و بازتاب‌های فرهنگی آن پردازد، اما بازتاب این رویداد در شعر، به‌ویژه در میان شاعران چپ‌گرا، با برجسته‌سازی جنبه‌های سیاسی و اجتماعی و گاه با اغراق‌های ایدئولوژیک همراه است؛ امری که آن را از روایت مستند و واقع‌گرای تاریخی متمایز می‌کند، اما این اثر رویدادهای تاریخی را تا سال ۱۳۵۲ بررسی می‌کند که از این جهت، فقط رویداد سوم عقرب را بازتاب داده است و سایر رویدادهای این پژوهش را دربر نمی‌گیرد.

احمدشاه احمدزی (۱۳۹۱) در مقاله «جریان شعر رئالیسم سوسیالیستی افغانستان»، محمد صادق هدایت و قاسم‌زاده (۱۴۰۴) در مقاله «بازتاب مسائل اجتماعی در شعر شاعران سوسیالیستی افغانستان: مطالعه موردی مجله ژوندون» و سالک و هم‌کاران (۱۴۰۱) در مقاله «وجه نمادین رنگ‌ها در جریان شعر سوسیالیستی افغانستان» منحصراً بر جریان شعر چپ متمرکز بوده‌اند. این آثار، به‌ترتیب به جریان‌شناسی و تقسیم‌بندی مضمونی، بازتاب مسائل اجتماعی و طبقاتی و تحلیل نمادین رنگ‌ها در شعر سوسیالیستی پرداخته‌اند، اما دامنه آن‌ها محدود به شاعران چپ است و عموماً رویکرد توصیفی-تاریخی دارند و از تحلیل تطبیقی جامع و زیبایی‌شناسانه یا جامعه‌شناختی عمیق غافل گشته‌اند.

امتیاز پژوهش حاضر در جامعیت دوقطبی و عمق تحلیلی-تطبیقی آن نهفته است. برخلاف تمرکز یک‌جانبه منابع پیشین بر یک جریان، این پژوهش با چارچوب جامعه‌شناسی ادبیات و رویکرد تحلیلی-مقایسی، ساحة وسیعی از ادبیات دهه‌های ۱۳۴۰ تا ۱۳۷۰ خورشیدی را دربر گرفته و به تحلیل هم‌زمان و متقابل دو جریان اصلی می‌پردازد: تبلیغات رژیم چپ و اعتراض و مقاومت اسلام‌گرایان و برخی از شاعران مستقل.

این پژوهش، نه تنها تأثیر رویدادها بر شعر را می‌کاود، بلکه بر نقش شعر به‌عنوان عامل شکل‌دهنده گفتمان‌های سیاسی تأکید می‌ورزد. افزون بر این، تحلیل نقش نهادهایی چون اتحادیه نویسندگان و تأثیر ترجمه‌های روسی بر شعر تبلیغاتی، در کنار بررسی دگرگونی‌های ساختاری، زبانی و زیبایی‌شناختی شعر در پیوند با تحولات سیاسی-اجتماعی، وجه تمایز ساختاری و روش‌شناختی را برای این پژوهش به ارمغان می‌آورد.

۳. روش تحقیق

این پژوهش با استفاده از روش تحلیلی-تطبیقی و برپایه مطالعه دیوان‌ها، مجموعه‌های شعری و منابع تاریخی در فاصله دهه‌های چهل تا هفتاد خورشیدی که با رویدادهای سیاسی و اجتماعی مهم این دوره ارتباط مستقیم داشته‌اند، انجام شده است. یافته‌ها با اسناد تاریخی تطبیق شده، تا اعتبار نتایج تقویت گردد.

۴. بحث و بررسی

واژه «رویداد»، در لغت‌نامه‌ها به معانی واقعه، رخداد، حادثه و اتفاق آمده است، اما در علوم اجتماعی و سیاسی، مفهوم فراتر یافته و در پیوند با ابعاد تاریخی و اجتماعی با کنش جمعی تعریف می‌شود. تیلی آن را «هر حادثه‌ای می‌داند که در آن، گروه‌های اجتماعی

به صورت جمعی وارد صحنه شوند، و این رویدادها می‌توانند مسالمت‌آمیز یا خشونت‌بار باشند» (Tilly, 1978: 175). از این رو، یک اعتصاب کوچک دانشجویی می‌تواند به یک قیام گسترده بدل شود.

دیدگاه اندیشمندان علوم اجتماعی در باره مفهوم رویداد، متفاوت است. در جامعه‌شناسی ادبیات، «شاعر پیش از جامعه‌شناس به رویدادهای اجتماعی واکنش نشان می‌دهد و شعر او زمانی پذیرفتنی است که دردها و تجربه‌های جمعی را بازتاب دهد» (ستوده و شهبازی، ۱۳۸۸: ۱۴-۱۵). در این چارچوب، جامعه‌شناسی ادبیات، «به مثابه مطالعه بازتاب ویژگی‌های اجتماعی هر دوره، در آثار ادبی همان دوره تعریف می‌شود» (نورانی، ۱۳۹۲: ۱۷). بنابراین، شعر نه تنها بازتاب رویدادها، بل امکان شناخت بسترهای اجتماعی و فرهنگی را فراهم می‌کند.

از منظر تعهد اجتماعی، شاعر موجود منفعل نیست، بلکه پیشگام تحولات اجتماعی به شمار می‌رود. دست‌غیب شاعر را «مبارزی می‌داند که محتوای رویدادهای مهم زمانه را در شعر ثبت می‌کند» (دست‌غیب، ۱۳۴۹: ۱۸۱). مصطفی رحیمی نیز پرخاش شاعر را برخاسته از «درد اجتماعی» (رحیمی، ۱۴۰۱: ۴۸-۵۰) دانسته و آن را عنصر بنیادین معرفی می‌کند که در برابر «طبیعت، مرگ، حکومت و بی‌داد شکل می‌گیرد و هرچه بحران، شدیدتر باشد، پرخاش شاعر نافذتر خواهد بود» (همان: ۵۲). بر مبنای این دیدگاه‌ها، شعر معاصر افغانستان سند اجتماعی-تاریخی است که رویدادهای سیاسی و اجتماعی را به گونه مستقیم و غیرمستقیم بازتاب می‌دهد. شاعر در این فرایند، صرفاً آینه‌دار جامعه نیست، بلکه کنشگر متعهد است که با مقاومت، اعتراض و بازگویی دردهای جمعی، ابعاد گوناگون رویدادها را آشکار می‌سازد.

۴-۱. رویدادهای تأثیرگذار سیاسی بر شعر معاصر فارسی‌دری

شعر افغانستان از دهه ۱۳۴۰ تا ۱۳۷۰ خورشیدی به گونه مستقیم با دگرگونی‌های سیاسی و اجتماعی کشور گره خورده است. شورش سوم عقرب، کودتای هفتم ثور، قیام مردم هرات در ۲۴ حوت و تهاجم شوروی نقاط عطفی بودند که ساختار سیاسی و فرهنگی افغانستان را دگرگون کردند و تأثیر مستقیم بر زبان و محتوای شعر این دوره گذاشتند. شعر این دوره فراتر از عملکرد زیبایی‌شناختی محض حرکت کرد و به وسیله‌ای برای اعتراض، مقاومت، تبلیغ ایدئولوژیک و بیان رنج‌های مردم تبدیل شد. از یک سو، شعر مورد حمایت دولت در خدمت رژیم حاکم و ایدئولوژی سوسیالیستی درآمد و از سوی دیگر، شعر مقاومت به نمادی از طغیان و بیداری اجتماعی بدل شد.

۴-۱-۱. اعتراضات سوم عقرب ۱۳۴۴ خورشیدی

«در سوم عقرب ۱۳۴۴، رأی اعتماد کابینه محمد یوسف خان بر پایه قانون اساسی قرار بود به گونه علنی برگزار شود، اما چون به رأی‌گیری سری بدل شد، مورد اعتراض مردمی که در اطراف مجلس اجتماع کرده بودند، قرار گرفت، چون در این دوره، فضای سیاسی کشور شاهد رشد جنبش‌های سیاسی و افزایش آگاهی عمومی نسبت به دموکراسی بود و مردم به مشارکت فعال در رویدادهای سیاسی روی آورده بودند» (محسن، ۱۳۹۳: ۳۸)، اما حکومت با کنترل فضای سیاسی مانع گسترش جنبش‌های آزادی‌خواه شد.

«اعتراضات ناشی از جلسه سری شورای ملی، به سرکوب خونین و در نهایت استعفای دکتر یوسف انجامید. رویداد مذکور نقطه عطف جنبش‌های سیاسی افغانستان بود، زیرا مبارزات را از چارچوب‌های سازمانی فراتر برد و ناپایداری دموکراسی تحمیلی را

آشکار ساخت» (محسن، ۱۳۹۳: ۳۸-۳۹). سوم عرب ۱۳۴۴، بازتاب گسترده‌ای در شعر معاصر یافت، به گونه‌ای که «نماد مبارزه در برابر نظام سلطنتی شد و هیچ شاعر سیاسی از پرداختن به آن غافل نماند» (نادری، ۱۳۹۹: ۵۲۵).

در این رویداد، حزب شعله جاوید، نقش برجسته‌ای داشت و همین امر سبب شد بازتاب آن در شعر شاعران وابسته این جریان، پررنگ‌تر باشد. واصف باختری (فوت: ۱۴۰۲)، «از اعضای ارشد جریان سیاسی دموکراتیک نوین» (رویین، ۱۴۰۱: ۲۱۴) که بعدها شعله جاوید نام گرفت، در شعر «های میهن!» با زبان نمادین به این رویداد پرداخته و دشمن به ظاهر پیروز را بازنده می‌داند:

آن که شمشیر ستم بر سر ما آخته است خود گمان کرده که برده‌ست؛ ولی باخته است
(باختری، ۱۳۷۹: ۳۶)

او با لحن ستایش آمیز و زبان پرشور و حماسی، فداکاری دانشجویان و اعضای ارشد حزبش را که در این رویداد، نقش داشتند، ستوده است؛ ستایشی که از حس وطن دوستی شاعر سرچشمه می‌گیرد:

های میهن! بنگر پور تو در پهنه رزم پیش سو فار ستم سینه سپر ساخته است
هر که پرورده دامن گهر پرور تست زیر ایوان فلک غیر تو نشناخته است
دل گردان تو و قامت بالنده شان چه برافروخته است و چه برافراخته است
روی او در صف مردان جهان گلگون باد هر که بگذشته ز خویش و به تو پرداخته است

(همان: ۳۶)

رازق رویین (زادروز: ۱۳۲۹) که با روزنامه شعله جاوید، «به رهبری واصف باختری هم‌کاری داشت» (رویین، ۱۴۰۱: ۷۵)، در اشعاری «سه عقرب، احساس و ناله خونین» (رویین، ۱۳۹۱: ۲۱۴-۲۵۵) رویداد سوم عقرب را بازتاب داده است. او این رویداد را در پیوند به آرمان‌های انقلابی شعله‌ای‌ها^۱ تفسیر می‌کند. شعر سه عقرب او، نه تنها روایتگر ماجرای آن روز، بلکه نمونه برجسته شعر متعهد با زبان صریح، خطابی و دعوتگر است. در این شعر، تضاد میان مردم و حکومت برجسته می‌شود و تصاویر نمادین خورشید، کوه آسمایی و گل، فضایی امیدبخش و نویددهنده می‌آفرینند:

آفتاب از پشت کوه آسمایی^۲، شاد می‌خندید روز چون گل در نگاه ره‌روان، شاداب و زیبا بود
(همان: ۲۳۷)

اما با ورود افسران حکومتی و آغاز تیراندازی و هیاهوی مردم، شعر از وصف طبیعت به عرصه سیاست و تاریخ کشانیده می‌شود:

در برون درب کاخ مجلس شورا لحظه‌ها در چنگ غوغا بود
موج مردم در تقلا بود... افسری زان سوسو صدا سرداد:
«ناظر کار و کیلان جز حکومت نیست باز گردید،... باز گردید!»
لیک موج منتظر در کنار همچنان در شور و غوغا بود
ناگهان اندر شرار تیر گرمی سوخت سینه‌بی، قلبی، سوری، پایی

(همان: ۲۳۷)

هرچند، جملات خطابی افسر پولیس: «باز گردید، باز گردید...!»، زبان شعر را به سطح کنش اجتماعی فرود می‌آورد و از ارزش زیبایی‌شناسانه آن می‌کاهد، اما به دلیل تعهد اجتماعی شاعر، این امر بخشی از رسالت او تلقی می‌شود. سپس شاعر با پرسش‌هایی از زبان مرد معترض:

چیست آخر جرم ما زین کار؟ دولت آخر از چپی می‌آغازد این کشتار؟
(همان: ۲۳۷)

اعتراض خود را متوجه حکومت می‌سازد:

مردمان!

حرف قانون و عدالت نیست

جز به کام این سیه‌کاران

چشم را از برق تیر این ستم‌گرها، کنون دیدی دیگر باید (همان: ۲۳۷).

با وجود آغاز امیدبخش؛ شعر با فضای تراژیک و مرگ به پایان می‌رسد. این تقابل بیانگر گذار جامعه از گشایش سیاسی به بازتولید خشونت، سانسور و سرکوب است؛ جایی که آفتاب امید به زورق خاموشی در جاده غم‌ناک بدل می‌شود و حرکت از بامداد به شب، استعاره‌ای از زوال آزادی و استبداد گسترش است:

آسمان پُرگرد، کشته‌ها بر دوش

چهره‌ها پُر درد، خونشان در جوش

آفتاب، این زورق خاموش

بر فراز جاده غم‌ناک

دیده برصدها نشان لاله‌رنگ خون

رو به سوی نیلگون دریای شب

آهسته می‌راند (همان: ۲۳۷).

این شعر نشان می‌دهد که چگونه، زبان شعر از توصیف طبیعت و تصاویر موزون، به تدریج به زبان سیاسی، روایی و خطابی گذار می‌کند؛ گذاری که با تغییر لحن، افت موسیقی، و غلبه گفتار اعتراضی همراه است و بیانگر تأثیر مستقیم رویداد تاریخی بر ساختار صوری شعر است که به صورت آگانه یا ناگزیر به شرایط تاریخی و ایدئولوژیک هر دوره بوده است. این ویژگی در شعر بسیاری از شاعران غیر حکومتی به شمول واصف باختری دیده می‌شود.

آزادی‌های کوتاه‌مدت دههٔ دموکراسی «۱۳۴۲-۱۳۵۲» (محسن، ۱۳۹۳: ۲۹-۳۰) با بازگشت استبداد پایان یافت و آزادی‌خواهان روانه زندان شدند. در واکنش، مخالفان به نشر شب‌نامه‌ها روی آوردند که «نخستین شب‌نامه با عنوان ناله معارف، دو روز پس از رویداد سوم عقرب، در میان روشنفکران دست‌به‌دست می‌شد» (نادری، ۱۳۹۹: ۵۳۱)؛ متن منظومی که جنایات نظام در سوم عقرب را بازتاب داده و به‌عنوان مستند ادبی سیاسی از آن رویداد باقی ماند:

کشتن ما را نظر کن، بی‌گناهی را ببین

سرخ از خون جوانانش، تباهی را ببین

منطق ما را نگر، کار سپاهی را ببین

ظلم بی‌حد رژیم پادشاهی را ببین

معبّر کابینه خائین ز بعد انتقال

جرم از کابینه، اما جان ملت در خطر

نیست این جا شاهدهی، جز چشم خون‌آلود ما از شهیدان در صف محشر، گواهی را ببین

(همان: ۵۳۱-۵۳۲)

با استقرار داوودخان در سال ۱۳۵۲ خورشیدی، برخی از جریان‌های کمونیستی تقویت و عرصه سیاسی برای مخالفان (مانویست‌ها و جهادی‌ها) تنگ گردید. مطبوعات زیر کنترل دولت رفت و انتشار دیدگاه‌های انتقادی متوقف شد. در نتیجه، گروه‌های سیاسی به شب‌نامه‌نویسی روی آوردند که پس از کودتای کمونیستی و دوره مجاهدین به اوج رسید.

۴-۱-۲. کودتای هفتم ثور ۱۳۵۷ خورشیدی

کودتای هفتم ثور ۱۳۵۷ به رهبری حزب دموکراتیک خلق افغانستان «پس از اتحاد میان دو شاخه خلق و پرچم با پادرمیانی رهبران شوروی و حزب کمونیست عراق شکل گرفت. جرقه آغاز آن ترور میراکبر خیبر، از رهبران پرچم بود که در مراسم تشییع جنازه‌اش، رهبران حزبی طی صحبت‌های انقلابی، دولت داوود خان را متهم ساختند و متعاقباً دست به کودتا زدند» (مرادی، ۱۴۰۳: ۱۸۹۴). با پیروزی کودتا و ترور داوودخان، «قدرت میان نورمحمد تره‌کی از جناح خلق و ببرک کارمل از جناح پرچم تقسیم گردید. این تحول با مخالفت شدید روشنفکران، اسلام‌گرایان و برخی از جناح‌های چپ، به ویژه مانویست‌ها روبه‌رو شد. مخالفان با راه‌پیمایی‌های خیابانی و نشر شب‌نامه‌ها ماهیت رژیم را افشا کردند» (محسن، ۱۳۹۳: ۴۱).

در این دوره، نقش نویسندگان و شاعران پررنگ بود. بسیاری از آنان از طیف‌های مختلف سیاسی راهی زندان یا تبعید شدند. «حزب خلق، موجی از خون و فاجعه آفرید و از ادبیات به‌مثابه ابزاری برای مشروعیت‌بخشی ایدئولوژیک بهره برد و داس و چکش را ابزاری برای تصفیه مخالفان ساخت» (تابش، ۱۳۹۳: ۲۳). شاعران متعهد به حزب دموکراتیک خلق کودتای ثور را بخشی از انقلاب اکتبر شوروی دانستند و ادبیات نوین افغانستان را جزئی از ادبیات مترقی جهان کمونیسم قلمداد کردند که تقریباً در همه آثار شاعران چپ وابسته به رژیم، این طرز فکر دیده می‌شود.

دستگیر پنجشیری (درگذشت: ۱۴۰۱) در مجموعه پیک دوستی، چندین شعر از جمله «سرود فتح» (پنجشیری، ۱۳۶۳: ۶۹-۲۴) را در باره رویداد هفتم ثور سروده‌است. او در این شعر، هفتم ثور را ادامه انقلاب اکتبر دانسته، راه لنین را ستوده و به مبارزه طبقاتی و نقش شوروی تأکید کرده‌است. رویکردی که بیانگر نگرش ایدئولوژیک او به حزب خلق است:

... دهقان رنج‌دیده و مزدور بیک و خان

راه «لنین» گزید و ره حزب پیشناز

حزبی که توده‌های ستم‌کش سپاه آن

اکتوبری که قصر ستم واژگونه ساخت

... گه انقلاب ثور بیاید در آسیا

گه انقلاب سرخ در اتیوپی جوان

بس زنده باد اردوی حماسه‌ساز سرخ

این تکیه‌گاه مردم رزمنده جهان (همان: ۴۲-۴۰).

اسدالله حبیب (فوت: ۱۴۰۱) در مجموعه خط سرخ، با سروده‌هایی چون سلام به انقلاب، صدا، خط سرخ، شهر تفنگ،

زندگی و مرگ، کابل و سپاه انقلاب، به‌طور مستقیم به رویداد هفتم ثور پرداخته‌است. در بخشی از شعر «کابل» چنین می‌خوانیم:

مادر، زمین شرقی‌ات
این زمین درددیده
انقلاب تابناک ثور زاد
ثور پرفروغ، ثور نامدار
جاودانه، شیردروازه‌ات
کنام شیر سرخ آفتاب باد
آفتاب کامیابی و برابری و عدل... (حبیب، ۱۳۶۲: ۷۶).

شاعران هوادار حزب دموکراتیک خلق، هفتم ثور را با تعبیر چون «انقلاب تابناک، ثور پرفروغ و رویدادی نویدبخش» ستوده، کابل و مکان‌های مرتبط با آن را به نمادهای تاریخی بدل کرده‌اند. در مقابل، شاعران اسلامی، مائویستی و مستقل، آن را مبدأ استبداد، خشونت و زمینه‌ساز اشغال شوروی دانسته‌اند. از این رو، بازتاب آن در شعر افغانستان، متناقض است. واصف باختری در شعر «خوان هفتم و آنگاه»، با رویکرد نمادین و انتقادی، عدد هفت را میان اسطوره و تاریخ پیوند زده، هفت ثور را به چالش کشیده‌است.

او واژه «سپیده» را به منزله نماد روشنگری و آغاز دوباره، در هیئت پیر روشنی‌فروش دوره‌گرد تصویر می‌کند؛ استعاره‌ای که نوید می‌دهد تاریکی و استبداد پایدار نخواهد ماند و آینده از آن آزادی است:

سپیده، پیر روشنی‌فروش دوره‌گرد
به دوش کوله‌بار نور
به ره نهاده بود گام
که با صدای آی‌آی روشنی
ز کوچه‌های شهر خاوران گذر کند (باختری، ۱۳۷۹: ۳۴).

انقلاب هفتم ثور ناگهان فضای شعر را دگرگون می‌سازد. ترکیب نمادین «ماه و انار سرخ»، تصویر اغراق‌آمیز اناری که از چرخ گوشت‌سای ابرها می‌گذرد و در تازیانه تگرگ فرو می‌افتد، خشونت و فاجعه‌بار بودن رویداد را نشان می‌دهد؛ انقلابی که برخلاف وعده‌ها، به رفاه اجتماعی نینجامید، بلکه فاجعه آفرید:

که ناگهان انار سرخ ماه
ز «چرخ گوشت‌سای ابرها» گذشت
ز تازیانه تگرگ
و در سقوط خوشه‌های واژگان رویش گیاه و برگ
چراغ آرزوی بارور شدن
به چشم نخل‌های پیر تیرخورده، تیره شد (همان: ۳۴-۳۵).

ورود چریک آفتاب و رویارویی او با تگرگ و تندر، بازتاب حرکت جامعه از تاریکی به روشنایی و از سرکوب به سوی آزادی است:

چریک آفتاب

- سپهد ستبر سینه سپهر -

که در کمین ستاده بود

به سوی یاغیان تندر و تگرگ

هزار عمود آتشین فگند (همان: ۳۵).

در نهایت، با عقب نشینی نیروهای ویرانگر چون تندر، تگرگ و باد، صحنه تقسیم خوشه‌های نور میان کودکان ترسیم می‌شود. این پایان‌بندی نمادین بر آن دلالت دارد که آزادی، هرچند به تأخیر، اما تحقق آن گریزناپذیر است. در این میان، جوانه تازیانه خورده، بازتاب روشن از مردم مظلوم افغانستان است که پس از رنج‌های فراوان، سرانجام به رهایی و آزادگی می‌رسند:

پس از گریز یاغیان تندر و تگرگ و باد

که برترین چکاد

سلام گرم آفتاب را پذیره شد

جوانه‌ای که از تگرگ و باد، تازیانه خورده بود

به شانه نسیم، سر نهاد و گفت

خوشاخوشا که آفتاب چیره شد

سپیده، پیر روشتی فروش دوره‌گرد

ز کودکان کوچه‌های شهر شرق

دو سکه خنده می‌گرفت

به دست‌شان دو خوشه نور می‌نهاد (همان: ۳۶).

در تاریخ معاصر افغانستان، انقلاب هفتم ثور ۱۳۵۷ و پیروزی مجاهدین در هشتم ثور ۱۳۷۱، به‌عنوان دو رویداد خونین، برجسته است. واصف باختری در شعر «از برزخ تقویم» (همان: ۱۴۶) هر دو رویداد و عاملان آن را نفرین کرده و ماه ثور را دیباچه کتاب شقاوت و آتشفشان برزخ تقویم، نامیده است.

قهار عاصی نیز در بسیاری از سروده‌هایش از جمله «شهید هفتم اردی‌بهشت» (عاصی، ۱۳۹۱: ۶۶۰)، با زبان نمادین به کودتای هفتم ثور پرداخته است. او قربانیان را همچون «اکاسی» در پیوند با تاریخ و طبیعت قرار داده، نشان می‌دهد که پس از این رویداد، کابل آرامش و شکوفایی خود را از دست داد و به صحنه‌ای از خشونت و خون‌ریزی بدل شد. به نظر او، این رویداد، نه تنها تاریخ و فرهنگ، بلکه طبیعت افغانستان را نیز نابود کرد.

در شعر «در ضیافت شام» نیز با تکرار خطابی «بگو برای غلامان»، تمام بدبختی‌های مردم را پیامد این کودتا می‌داند. او با استعاره‌هایی چون ضیافت مرگ، قیامت تسلیم‌سوز و گل سوری آتشین، شدت فاجعه را بازتاب داده، نشان می‌دهد که انقلاب بی‌ثمر، جز قیامت خونین بر جای نگذاشت. گل‌های زندگی، به رنگ خون و آتش بدل شدند و این فاجعه ادامه پیدا کرد:

و در ضیافت مرگ، آنچه بود خونین بود

و در پسین و پگاه ضیافت، آنچه که ماند

یکی قیامت تسلیم سوز سرکش ماند

شگوفه گل سوری به رنگ آتش ماند (همان: ۶۶۶).

داوود سرمد در شعر «جهان نو» که پس از رویداد هفتم ثور سروده شد، با لحن طنزآمیز و انتقادی، کودتاگران حزب دموکراتیک خلق را نکوهش می‌کند. او نشان می‌دهد حزبی که با شعار عدالت و مبارزه با ستم برخاست، خود به مسیر ظلم و بی‌عدالتی رفت:

بنگر چگونه پای به زنجیر می‌کنند	مام ستم کشیده ما را به صد فریب
امروز، اتکاب به سر تیر کرده‌اند	آن‌ها که بود وحشت‌شان از صدای تیر
با حرف مفت، یک‌شبه تعمیر می‌کنند	بنگر نبوغ را که بنای جهان نو

(سرمد، ۱۳۹۷: ۳۴)

در شعر «ای کودتای شوم»، عبدالاحد تارشی هفتم ثور را فاجعه انسانی معرفی می‌کند. او با لحن خشمگین، رنج مردم را بازتاب داده، کودتاگران را با استعاره‌هایی چون «گرگ، اژدها، دیو و شام بی‌ستاره»، نماد ستم و خشونت معرفی می‌کند. شاعر در برابر شعارهای به‌ظاهر مترقی همچون «عدالت، جهان نو، پیشرفت و تحول»، چهره سرکوبگر و وحشت‌آفرین کودتاگران را آشکار می‌سازد:

ای کودتای شوم!
ای روح مرگ در تن گرگان سرخ خلق
ای اژدهای تشنه به خون دل بشر
تو از کدام دوزخ خونین برآمدی
کز هفت چشم تو
ده سال شد که موج شر می‌جهد برون
ده سال شد که ملت ما می‌تپد به خون
ای کودتای شوم، ای دیو نابکار!
هر نقش پای تو

صد حفره در جهنم سوزان وحشت است... (تارشی، ۲۵۹-۲۶۰).

در سال ۱۳۶۰، شاعران چپ‌گرای بدخشان در فیض‌آباد، ترانه‌ای در ستایش انقلاب هفتم ثور اجرا کردند و کمال‌الدین غبرا، شاعر و فرمانده حزب جمعیت اسلامی، در همان قالب و لحن به آن پاسخ انتقادی سرود:

انقلاب ثور آمد شرم‌ساری را ببین	آفت و درد و بلا و رنج و خاری را ببین
رخت بسته از وطن آزادی و عیش و نشات	راحت و شادی کجا شد؟ اشک‌باری را ببین
برفکننده طرح ظلم و جبر و استبداد را	حیله و نیرنگ و مکر و بی‌وقاری را ببین

(غبرا، ۱۳۹۶: ۱۹۹)

تحلیل شعر افغانستان پس از کودتای هفتم ثور و اشغال شوروی نشان می‌دهد که فضای شعری این دوره به‌صورت بارز میدان دو قطب «شعر حکومتی» و «شعر مقاومت» تقسیم شده‌است. شعر حکومتی، تابع ایدئولوژی حزب دموکراتیک خلق، عمدتاً

کارکرد تبلیغاتی یافته و در نتیجه، تخیل شاعرانه در آن به سود بازتولید مفاهیم سیاسی، اسطوره‌سازی مکانیکی و استفاده از نمادهای کلیشه‌ای فروکاسته است. هرچند برخی شاعران این جریان از مهارت زبانی قابل توجه برخوردارند، اما غلبه گفتمان رسمی مانع پدید آمدن لایه‌های عاطفی و خلاق در آثار آنان شده و شعر را به بیانیه آهنگین سیاسی تبدیل کرده است. سلطه ایدئولوژی سیاسی، نه تنها بر محتوا، بلکه بر زبان، تصویر و فرم نیز تأثیر مستقیم گذاشته است؛ تصاویری که به جای خلق مفاهیم چندلایه، در خدمت تثبیت گفتمان رسمی قرار گرفته‌اند و کارکرد تبلیغاتی یافته‌اند. چنان‌که دیده می‌شود، در اشعار حکومتی‌ها بیشتر با قالب‌های سنتی سر و کار نداریم، اما در قالب‌های سنتی نیز کارکرد زیبایی‌شناسانه وزن و قافیه تضعیف شده و موسیقی شعر نیز در خدمت تأکید خطابی و شعاری بر مفاهیم سیاسی قرار گرفته است. زبان، صریح و یک‌سویه است و تخیل به جای گسترش افق‌های معنایی، به بازتولید مفاهیم ایدئولوژیک می‌پردازد که ناشی از سلطه ساختاری ایدئولوژی بر تخیل شاعرانه است.

در مقابل، شعر مقاومت، با وجود کاستی‌هایی چون احساس‌زدگی، تکرار مضامین حماسی یا ضعف انسجام زبانی در بخشی از سروده‌ها، برآمده از تجربه مستقیم خشونت، اشغال و فروپاشی اجتماعی است. همین تماس با واقعیت دردناک به شعر مقاومت تخیلی پویا، نمادپردازی عمیق و ظرفیت دراماتیک بخشیده و انسان رنج‌دیده را جایگزین «حزب قهرمان» کرده است. نمادهایی چون «انار سرخ» یا «ابر گوشت‌سای» حاصل ضرورت بیان رنج تاریخی‌اند، درحالی‌که نمادهایی مانند «خورشید سرخ» یا «ثور پرفروغ» در شعر حکومتی کارکرد تزئینی ایدئولوژیک دارند.

شاعران مقاومت در داخل کشور، به‌ویژه واصل باختری، داوود سرمد و چند تن دیگر، برای گریز از نظارت و سرکوب، به فشرده‌گی زبانی، نمادپردازی چندلایه و تقویت موسیقی درونی روی آورده بودند که زبان نمادین آنان، نتیجه مستقیم شرایط سیاسی حاکم در آن دوره است. درحالی‌که شعر مقاومت در مهاجرت، به سبب نبود سانسور، از زبان صریح، روایت‌محور و خطابی برخوردار است و از ظرفیت‌های نمادین فاصله می‌گیرد. این تمایز نمایانگر آن است که تحول زبان و فرم شعر، مستقیماً تابع شرایط سیاسی- اجتماعی و موقعیت تولید متن می‌باشد.

هرچند هر دو جریان درگیر شعارپردازی شده‌اند، اما شدت این کاستی در شعر حکومتی چشمگیرتر است، زیرا ایدئولوژی به گونه ساختاری بر تخیل مسلط است. در مقابل، شعر مقاومت، به‌ویژه شاخه نمادین آن، توانسته است فشار روانی و اجتماعی رویدادهای تاریخی را به زبان شعری منتقل کند و از این رو، از نظر هنری و گفتمانی جایگاه برجسته‌تری می‌یابد. مجموعه این مقایسه نشان می‌دهد که شعر این دوره، نه تنها بازتاب تحولات سیاسی است، بلکه در شکل‌دهی گفتمان‌های اجتماعی و حافظه تاریخی جامعه نقش فعال داشته است.

۴-۱-۳. تجاوز ارتش سرخ شوروی

با ورود ارتش شوروی «در پنجم جدی ۱۳۵۸ و روی کار آمدن ببرک کارمل» (مرادی، ۱۴۰۳: ۱۹۱۴). دو جریان اصلی در شعر افغانستان شکل گرفت: شعر حکومتی در ستایش دولت و ارتش شوروی؛ درحالی‌که شعر مقاومت در تبعید با بیان صریح و عاطفی و در داخل کشور با زبان نمادین و پیچیده به نقد اوضاع سیاسی- اجتماعی می‌پرداخت. در سال‌های پایانی رژیم، شاعرانی چون قهار عاصی با رویکرد مستقیم‌تر، آشکارا به نقد رژیم پرداختند؛ چنان‌که مجموعه از جزیره خون او به‌گفته لطیف پدram «دشنام‌نامه‌ای علیه رژیم بود» (پدram، ۱۳۹۴: ۵۸).

در دوره دکتر نجیب‌الله با ایجاد «فضای محدود نشر آثار مستقل و تأسیس انجمن نویسندگان افغانستان به‌جای اتحادیه دولتی، امکان فعالیت تازه‌ای فراهم شد» (مرادی، ۱۴۰۳: ۱۹۳۲-۲۰۶۳). با ورود ارتش شوروی، شعر فارسی دری به سوی تعهد سیاسی و

اجتماعی سوق یافت، سبب پیدایش شعر مقاومت گردید؛ جریانی که شاعرانی چون خلیل‌الله خلیلی، واصف باختری، رازق رویین، کاظم کاظمی، لطیف ناظمی، رفعت حسینی، سعادت ملوک تابش، سید فضل‌الله قدسی، ابوطالب مظفری، عبدالاحد تارشی... در آن نقش برجسته داشتند. پس از پیروزی مجاهدین و آغاز جنگ‌های داخلی، ادبیات دچار بحران شد؛ گروهی از شاعران به مهاجرت رفتند و آنانی که در داخل ماندند، در چارچوب احزاب جهادی شعر سرودند و گاهی هم رهبران یکدیگر را نیز نقد می‌کردند؛ چنان‌که عبدالحی شیدا، شاعر وابسته به حزب اسلامی، در شعر «فریاد» به نقد احمدشاه مسعود پرداخت:

شش جهت فتنه تو شور به عالم زده است هر طرف شر و فسادت به وطن غم زده است

(شیدا، ۱۳۷۶: ۱۳۳)

شعر مقاومت به سه دوره تقسیم می‌شود: «دوره حاکمیت حزب دموکراتیک و تجاوز شوروی، دوره جنگ‌های داخلی و دوره حاکمیت طالبان» (خلیق، ۱۳۹۵: ۱۰۷). دوره نخست از ۱۳۵۸، هم‌زمان با تجاوز شوروی، تا ۱۳۷۱ ادامه یافت و در این دوره، شعر مقاومت، چه در داخل و چه حوزه‌های بیرون از کشور، بیشتر در ستایش مجاهدان و تشویق به مبارزه علیه رژیم و نیروهای شوروی سروده می‌شد:

روس و پرچم را هراس از قوت بازوی ماست چشم حیران، لب به دندان دشمن از نیروی ماست
مدعی لرزان ز بیم طبع آتش خوی ماست نسبت دین و وطن، جان‌دادن ما، خوی ماست
بر کرملین درس عبرت را نمایان می‌کنیم نامسلمان و مسلمان را مسلمان می‌کنیم

(غبرا، ۱۳۹۶: ۱۸۳)

به خاک افکن، به خون تر کن، به بادش ده، در آتش سوز ازین بدتر چه می‌باشد که دشمن در سرای تست
نگاه آرزومند وطن سوی تو می‌بیند که روز امتحان خنجر جنگ‌آزمای تست

(خلیلی، ۱۳۷۸: ۲۶)

عبدالاحد تارشی با بهره‌گیری از لحن مادرانه و گفتمان ایدئولوژیک، جوانان را به جهاد فرامی‌خواند و با نمادپردازی مادر به‌عنوان مظهر فداکاری، شعر را به ابزار سیاسی و تبلیغی بدل می‌سازد؛ رویکردی که از ویژگی‌های بنیادین شعر مقاومت شمرده می‌شود:

ای نوجوان من!

فرزند نازنین من و قهرمان من

دشمن نموده حمله، بیا خون او بریز

ای سروناز من

مادر فدای تو

در رزمگاه باطل و حق در صف جهاد

خالیست جای تو! (تارشی، ۱۶).

لطیف پدرام با خطاب قرار دادن خراسان باور دارد که این سرزمین، همانند سیاوش و حضرت ابراهیم از میان شعله‌های حوادث بزرگ، سربلند و سالم گذر خواهد کرد:

با کمربندی از سنگ و آفتاب

زخم‌های شگفت بر تن

کتاب مقدست در دست

از میان آتش عظیم برخوایی گذشت

چنان‌که سیاوش

چنان‌که ابراهیم (پدرام، ۱۳۸۳: ۱۷۱).

در شعر بسیاری از شاعران این دوره، فارغ از جهت‌گیری‌های سیاسی و حزبی، به‌جز از سراینندگان حزب حاکم، ماهیت مقاومت دیده می‌شود که این مقاومت در دو شاخه داخلی و برون‌مرزی شکل گرفته‌است و تفاوت آن‌ها بیش از هر چیز به زبان، تجربه مستقیم با رویدادها و فضای تولید شعر بازمی‌گردد. شعر مقاومت داخل کشور، به دلیل حضور شاعر در متن رویدادها و رویارویی مستقیم با خشونت، محدودیت و سانسور، زبان نمادین، فشرده، و چندلایه پیدا می‌کند و عمق احساس و تخیل پویایی می‌یابد. در آثار کسانی چون واصف باختری، شبگیر پولادیان، سرمد و دیگران، نمادپردازی پیچیده حاصل همین شرایط است. درحالی‌که شعر مقاومت در بیرون از مرزها، به سبب نبود سانسور و دسترسی به فضای بازتر رسانه‌ای، زبان صریح و مستقیم دارد. با وجود این، دوری از میدان رویدادها سبب شده بازتاب رویدادهایی چون قیام ۲۴ هرات، در شعر مهاجرت، اگرچه روشن و بی‌پرده است، اما از حیث شدت عاطفه و بار دراماتیک، به پای شعر داخلی نمی‌رسد. ازاین‌رو، شعر مقاومت در داخل کشور تجربه‌محور و نمادین است، در صورتی‌که در بیرون از مرزها، خطابی و متکی به شرایط مهاجرت می‌باشد. در شعر برون‌مرزی مضامینی چون غربت، بیان آوارگی و دوری از وطن برجسته‌تر است.

۴-۱-۴. قیام مردم هرات

قیام هرات «در حوت ۱۳۵۷ خورشیدی، به رهبری اسماعیل خان آغاز شد که با تصرف فرقه ۱۷ ارتش و دست‌یابی شورشیان به سلاح‌های سنگین همراه بود» (موسوی، ۱۳۸۸: ۱۱۸). این خیزش، دولت را به شدت نگران کرد؛ چنان‌که تره‌کی در گزارشی به برژنف «سقوط هرات را مساوی فروپاشی دولت دانست» (طنین، ۱۳۸۴: ۲۶۱-۲۶۲). قیام به‌وسیله «ارتش افغانستان و همکاری گسترده هوایی و زرهی شوروی سرکوب شد» (محسن، ۱۳۹۳: ۴۵-۴۶). «بمباران مستقیم شوروی از پایگاه تاشکند» (روحی‌صفت، ۱۴۰۲: ۲۱) به کشتار «حدود سی هزار تن انجامید» (موسوی، ۱۳۸۸: ۱۱۸) که سپس شورش‌های مشابه «در کابل و برخی از ولایات دیگر نیز رخ داد» (همان: ۱۱۹). این قیام، نقطه عطفی در مقاومت مردمی و زمینه‌ساز درخواست رسمی مداخله نظامی شوروی بود.

این رویداد، نقطه عطفی در مقاومت مردمی علیه فشارهای ایدئولوژیک بود و بازتاب گسترده‌ای در ادبیات فارسی‌دری یافت. از برجسته‌ترین نمونه‌ها، شعر حماسی «خشم ایمان» از عبدالاحد تارشی است که ضمن ارزش‌های ادبی، به‌منزله سند تاریخی نیز قابل بررسی می‌باشد. شعر با تصویرهای حماسی آغاز می‌شود و اراده و خشم برخاسته از نفرت مردم را علیه نظام وقت، به‌گونه‌ای هنری و نمادین بازتاب می‌دهد:

به خشم آمد چو یک بحری ز آتش سربه‌سر توفان

هرات آن مهد عرفان، شهر ایمان مسکن شیران

و یاف‌آواره‌ای ز آتشفشان غیرت ایمان

و یا یک سیل کافرانگن از سرچشمه قرآن

(تارشی، ۱۳۶۸: ۵۹)

شاعر با تصویرهای حماسی و ارجاع‌های دینی، قیام هرات را نماد جهاد مقدس و مبارزه مردان و زنانی می‌داند که برای کسب رضای خدا برخاسته و شایسته ستایش‌اند:

نگر در جاده سرخ شهادت ازدحام‌شان	تماشاکن به‌سوی حضرت مولی خرامشان
ببین تاریخ را کز جان و دل گردد غلام‌شان	سزد گر خم کنی سر از برای احترامشان

(همان: ۶۰)

او رویداد هرات را به‌عنوان جنبش فراگیر و مردمی به‌تصویر می‌کشد که با حضور همه اقشار، حتی زنان و کودکان، به اوج فاجعه انسانی می‌رسد و با بهره‌گیری از تصاویر حماسی و عاطفی، شعر را به‌سندی ادبی-تاریخی چندلایه بدل می‌سازد:

به یک جانب نگر صف‌های مردان دلاور را	به یک‌سو خواهران خشمگین حمله آور را
ز سویی طفلکان مؤمن در دست خنجر را	تماشایی است بنگر لرزه بر جسم ستمگر را

(همان: ۶۲)

او رویداد هرات را با زبان حماسی-تراژیک و با پیوند به میراث هنری تیموری و مفاهیم دینی چون توحید و شهادت، از رویداد سیاسی به سطح اسطوره‌ای از مقاومت جمعی ارتقا بخشیده، رژیم را با تصویر دیو سرخ که نماد استبداد و خشونت است، به معرفی می‌گیرد:

بگو بهزاد را از خواب چندین قرن برخیزد	سه رنگ عشق و توحید و شهادت را بیاموزد
به این ویرانه‌ها صد لوحه رسامی آویزد	سپس از خامه استادیش بر آن هنر ریزد

☆☆☆

بگوی ای جامی شیرین سخن از خاک سر برکن	به سوگ مرگ این عزیزان گریه‌های تلخ را سر کن
ز خون دیده خود سرخ صد دیوان و دفتر کن	رثای این کفن‌پوشان جان‌باز دلاور کن

(همان: ۶۶-۶۷)

خلیلی‌الله خلیلی در قصیده «پیام به دوستان»، تجاوز شوروی و خشونت رژیم را با زبان کلاسیک بازتاب داده، شهادت و مقاومت مردم هرات در ۲۴ حوت را در قالب حماسی-تراژیک ثبت کرده‌است:

بسوز گفت چنان قصه مظالم حوت	که شعله‌ام به جگر، آتشم به جان آورد
به جای لاله و نسرين ز گل‌زمین هرات	گل مزار به خون سرخ کشتگان آورد
ز پیچ و تاب هریرود جای خنده موج	گریو کودک و فریاد مادران آورد
به یاد قامت یاران تر به خون گشته	هزار منظره از شاخ ارغوان آورد

(خلیلی، ۱۹۸۴: ۱۸۱)

خلیلی، قیام هرات را کنش آگاهانه و هدفمند می‌داند که بر سه محور اساسی (ایمان، اتحاد و آگاهی مبارزاتی) استوار است. او با استفاده از تصویرهایی چون «ذوالفقار و حیدر»، میان دین، تاریخ و جغرافیای هرات پیوند برقرار کرده و مقاومت مردم را واجد صبغه دینی و ملی معرفی می‌کند:

خوشاب به دانش قومی که در دل سنگر
 ز اتحاد مثالی به دیگ‌گران آورد
 جدا ندیده کسی ذوالفقار از حیدر
 اگر چه دشمن صد رخنه در میان آورد

(همان: ۱۸۲)

قیام ۲۴ هرات یکی از برجسته‌ترین رویدادهایی است که در شعر مقاومت افغانستان بازتاب یافته‌است. شاعران مقاومت این رویداد را با عناوین گوناگون، مانند: به مناسبت قیام بیست و چهار حوت هرات (پیمان، ۱۳۹۴: ۶۷)، حوت هرات (پهلوان، ۱۳۷۱: ۱۹۳)، عروسان جامه گلگون هرات (خلیلی، ۱۳۷۸: ۵۲۷)، جشن‌واره خون (سرخا، ۱۳۸۲: ۲۷)، من همان شهر هراتم، فضای مرگ‌بار، بهار حوت، پیام ستم‌دیدگان به ستم‌کاران، ۲۴ حوت خونین، حماسه ۲۴ حوت، بهار خون، بزم شهادت، بامداد خونین، لاله‌های خونین، به یاد قیام حماسه‌آفرین هرات، حب‌الوطن من‌الایمان، سرود ۲۴ حوت (قوام‌احراری، ۱۴۰۴: ۴۰-۲۷۵) در مجموعه‌های شعری، کتاب‌های ادبی، جریده‌ها و انجمن‌های ادبی انتشار داده و به آن جایگاه نمادین در ادبیات مقاومت بخشیده‌اند.

۴-۲. رویدادهای اجتماعی - فرهنگی

رویدادهای اجتماعی و فرهنگی در افغانستان طی دهه‌های ۱۳۴۰ تا ۱۳۷۰ نقش مهمی در شکل‌گیری شعر معاصر داشتند. گسترش رسانه‌ها و آموزش، و حضور فعال روشنفکران و نویسندگان در نهادهای فرهنگی-اجتماعی شعر را بیش‌ازپیش با زندگی روزمره و دغدغه‌های اجتماعی پیوند داد. جشنواره‌ها، محافل ادبی و ترجمه آثار جهانی، به‌ویژه از ادبیات روسی و غربی، فرصت‌هایی برای تجربه‌های نو در فرم و محتوا فراهم کرده و در تعامل شاعران با سیاست و ایدئولوژی تأثیر مستقیم داشتند. از این رو، شعر آنان در زندگی روزمره، فعالیت‌های گروهی شاعران و گفتمان‌های عمومی اثرگذار بوده‌است. بنابراین، شعر معاصر افغانستان، تنها بازتاب رویدادهای سیاسی نیست، بلکه تحولات اجتماعی و فرهنگی جامعه را نیز بازتاب می‌دهد. در حوزه اجتماعی و فرهنگی، نقش اتحادیه نویسندگان دموکراتیک خلق و تأثیر ترجمه‌های آثار ایدئولوژیک روسی بر شعر فارسی این دوره، برجسته و قابل‌توجه است.

۴-۲-۱. نقش اتحادیه نویسندگان

اولین کانون سازمان‌یافته ادبی افغانستان با عنوان «اتحادیه نویسندگان جمهوری دموکراتیک خلق افغانستان در سال ۱۳۵۹ و هم‌زمان با قدرت‌گیری ببرک کارمل تأسیس گردیده، ریاست آن به اسدالله حبیب سپرده شد» (فخری، ۱۳۷۹). «دولت کارمل با رویکرد ایدئولوژیک، فرهنگ و هنر را در خدمت سیاست قرار داد» (کابل‌ناته، ۱۳۸۷: ۸۷) و از آنجا که «گفتمان‌ها در تعارض با دیگری شکل می‌گیرند» (صدرایی و صادقی، ۱۳۹۷: ۱۸۱). «اتحادیه با انتشار آثار عمدتاً سیاسی و حزبی که محدود به گفتمان چپ بود، تنها به نویسندگان همسو با دولت مجال فعالیت می‌داد» (اخگر، ۱۳۸۹: ۷). اهداف اصلی این نهاد «بسیج نویسندگان در راستای تقویت دولت، ترویج فرهنگ حزبی و حمایت انترناسیونالیسم بود» (لطیف و تکور، ۱۳۶۵: ۱).

اتحادیه با همکاری «شوروی‌ها محافل فرهنگی و ترجمه متون آثار ایدئولوژیک روسی را سازمان‌دهی می‌کرد» (فخری، ۱۳۷۹). این رویکرد، «سبب تضعیف خلاقیت و گسترش رئالیسم اجتماعی در شعر شد» (قویم، ۱۳۸۷: ۱۱۸) که در سال ۱۳۶۶، با تغییر نام به انجمن نویسندگان افغانستان وارد مرحله تازه شد. «هرچند فضای نسبتاً باز سیاسی، امکان نشر آثار برخی نویسندگان غیرحزبی را فراهم کرد، اما با تشدید جنگ‌ها و بازداشت مخالفان، آزادی ادبی بار دیگر محدود شد» (فخری، ۱۳۷۹). در مجموع،

«تولیدات اتحادیه و انجمن نویسندگان بیشتر در چارچوب اهداف سیاسی دولت شکل گرفت و آزادی بیان و تنوع ادبی محدود ماند» (مرادی، ۱۴۰۳: ۲۰۷۲). با وجود محدودیت‌ها، این انجمن تا سال ۱۳۷۱ مهم‌ترین نهاد فرهنگی کشور باقی ماند و «حدود ۲۵۰ هزار جلد کتاب منتشر کرد، و کتابخانه آن، که با بیش از ۳۰۰۰ اثر علمی، ادبی، تاریخی و هنری مجهز بود؛ در جنگ‌های داخلی نابود گردید» (نیکی‌پور و وطن‌خواه، ۱۳۸۷: ۳). در دهه شصت خورشیدی، انجمن نویسندگان به مرکز پرورش نسل تازه‌ای از شاعران چون «خالده فروغ، حمیرا نگهت، ثریا واحدی، فروغ کریمی، حمیدالله مهرز، سمیع حامد، پرتو نادری و شبگیر پولادیان تبدیل گردید» (عاصی، ۱۳۷۳: ۳۲). این نهاد ضمن ترویج شعر نیمایی، سپید و منشور، بر «تعهد در ادبیات به‌عنوان یکی از اصول بنیادین تأکید داشت» (قویم، ۱۳۸۷: ۱۱۸).

انجمن نویسندگان علاوه بر کابل در ولایت‌هایی «بلخ، هرات و ننگرهار نیز نمایندگی داشت و با برگزاری محافل ادبی و نشر هفته‌نامه قلم و مجله ژوندون، در حیات فرهنگی کشور اثرگذار بود» (کابل‌ناته، ۱۳۸۷). پس از سال ۱۳۶۵ با تغییر نسبی سیاست‌های فرهنگی، امکان مشارکت طیف‌های متنوع اجتماعی-سیاسی فراهم گردید و آثاری چون گرد نقره (ناصر طهوری، ۱۳۶۷)، سرود همبستگی (به کوشش رابعه لطیف و افضل تکور، ۱۳۶۵)، سایه و مرداب (لطیف ناظمی، ۱۳۶۵)، خط سرخ (اسدالله حبیب، ۱۳۶۲)، پیک دوستی (پنجشیری، ۱۳۶۳)، گزیده اشعار (طالب قندهاری، ۱۳۶۹)، دیوان عاشقانه باغ (قهار عاصی، ۱۳۶۹) در خط اوج آرزو (اسحاق دلگیر، ۱۳۶۲)، سلام به آفتاب (صایح محمد خلیق، ۱۳۶۳)، از این آیینة بشکسته تاریخ (واصف باختری، ۱۳۷۰)، شاخستان اندیشه، ستایشگران نور، پیراهن ارغوانی، نمونه‌هایی از تولیدات این نهادند.

۴-۲-۲. هجوم ترجمه‌های روسی و ایدئولوژیک

ادبیات افغانستان در تلاقی جریان‌های آسیایی و اروپایی، به‌ویژه تحت تأثیر شوروی و ایران، دگرگونی‌های مهمی را تجربه کرده‌است. «نخستین نشانه‌های گرایش سوسیالیستی در دهه ۱۳۱۹ خورشیدی با فعالیت حزب ویش زلمیان و شاعران آن همچون عبدالرووف بی‌نوا و گلپاشا الفت آشکار شد» (اوحدی، ۱۳۷۱: ۱۹) و اشعار بی‌نوا، قیام‌الدین خادم و ضیاءقاری‌زاده سرشار از مضامین میهن‌دوستی، نبرد کشاورزان و طبقات فرودست، صلح‌طلبی، ارج‌گذاری به نیروهای کار و برابری جنسیتی است، اما گسترش جدی این جریان به «دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰، بازمی‌گردد؛ زمانی که ترجمه‌های فارسی آثار نویسندگان روسی و آسیای میانه از طریق مترجمان اعضای حزب توده ایران، وارد افغانستان شد و در میان شاعران جوان نفوذ یافت» (موسوی جاوید، ۱۳۹۵: ۸۶). «از اواخر دوره ظاهرشاه تا پایان حکومت داوودخان (۱۳۵۷)، مدت بیست و پنج سال، ادبیات معاصر فارسی‌دری تحت تأثیر ادبیات ایران قرار داشت» (اوحدی، ۱۳۷۱: ۲۲). این تأثیرپذیری «در قالب‌های نیمایی و سپید، شدت بیشتر داشت و تأثیرگذاری نیما یوشیج و اخوان ثالث بر شاعران افغانستان در این دوره، نمود بیشتر دارد، که سلیمان لایق و واصف باختری از برجسته‌ترین نمایندگان این جریان به شمار می‌روند» (همان: ۲۵).

تأثیر شعر روسی و شعر نو نیمایی و سپید، تنها در بعد شکلی محدود نماند، بلکه گرایش‌هایی به جریان چپ نیز پدید آورد، اما نه در حدی که دولت وقت می‌پنداشت: «هر سراینده شعر نیمایی و سپید، الزاماً کمونیست است» (موسوی مشکات، ۱۳۹۲: ۷۳). تأثیر حزب توده ایران بر حزب کمونیست افغانستان را نباید فراموش کرد، چنان‌که «تا سال ۱۳۶۳، حدود نود درصد آثار کتابخانه دانشگاه کابل در ایران چاپ می‌شده‌است» (اوحدی، ۱۳۷۱: ۲۴).

در دهه پنجاه، با نفوذ مارکسیسم-لنینیسم، ادبیات کارگری و رئالیسم سوسیالیستی در افغانستان گسترش یافت. «تأسیس اتحادیه نویسندگان در سال ۱۳۵۹» (لطیف و تکور، ۱۳۶۵: ۱) و همکاری «ناشران شوروی چون رادوکا و پروگرس» (عمرزی،

۱۳۹۷). روند ترجمه و نشر متون ایدئولوژیک را تشدید کرد. این ترجمه‌ها، «علاوه بر انتقال ایدئولوژی مارکسیستی، به معرفی سبک‌های متنوع ادبیات جهان کمک کرده و غنای زبان و ادبیات فارسی را افزایش دادند» (موسوی جاوید، ۱۳۹۵: ۸۷). هجوم ترجمه آثار روسی به افغانستان در دوره صدارت داوودخان با سفر «خروشچف، رئیس جمهور شوروی به کابل در سال ۱۳۳۴ خورشیدی» (مصباح‌زاده، ۱۳۸۸: ۱۱۰-۱۱۱) بازمی‌گردد که «داوودخان با دل‌سردی از آمریکا، سیاست تمایل با شوروی را در پیش می‌گیرد که در پی آن، افغانستان شاهد نفوذ گسترده ترجمه‌های ادبیات روسی می‌گردد» (مشکات، ۱۳۹۲: ۷۲).

در این میان، شماری از برجسته‌ترین متون ادبی جهان؛ از جمله «آثار منتخب پوشکین، رودن و نخستین عشق تورگنیف، پیشانی سفید چخوف، و شفق‌ها این‌جا آرام‌اند واسلی‌یف، لحظه‌های هفتگانه بهاران سیمونوف، برف داغ بونداروف، رز طلایی پائوستوفسکی، بادبان‌های سرخ گرین و نابینای نوازنده کورلنکو» (عمرزی، ۲۰۱۸) حضور داشتند. در ادبیات داستانی، کسانی چون اسدالله حبیب، ببرک ارغند، عالم افتخار، شفیع رهگذر و رهنورد زریاب مستقیماً تحت تأثیر این آثار قرار گرفتند» (موسوی جاوید، ۱۳۹۵: ۸۶). و شاعران همچون اسدالله حبیب، قیوم قویم، علی حیدر لهیب، داوود سرمد، رازق رویین، جمشید شعله، دستگیر پنجشیری، عبدالله رستاخیز، عبدالله نایی و لطیف ناظمی که سهم غالبی در شعر این دوره داشتند، از این متون الهام گرفتند. حتی اشعاری مانند «برف سرخ» لطیف ناظمی از نظر عنوان و فضای ذهنی، بازتابی از رمان «برف داغ» بونداروف است. بنابراین، افزون بر داستان‌نویسی، شعر نیز از این جریان تأثیر عمیق پذیرفت و شاعران چپ‌گرا در دهه ۱۳۶۰، بیشترین سهم را در تولیدات ادبی داشتند. ورود ایدئولوژی‌ها و سبک‌های ادبی غربی و روسی از رهگذر ترجمه، تجربه‌ای تازه در ادبیات افغانستان رقم زد که هم‌زمان با گسترش شعر نیمایی، زمینه‌ساز پیوند و تعامل آن با سایر جریان‌های ادبی داخلی گردید. «تأثیرپذیری شعر فارسی‌دری از شعر شوروی، بیشتر از لحاظ محتوا و اندیشه‌های سوسیالیستی بود، نه از دیدگاه فرم و تکنیک‌های شعری» (ثروتی، ۱۳۹۰: ۹) و این محتوا «از درون ارتباطات اجتماعی-سیاسی ناشی می‌شد» (آتشی‌پور و وفایی، ۱۳۹۶: ۴۵).

مترجمانی چون واصف باختری، اسدالله حبیب، صالح محمد خلیق با بازآفرینی شعرهای روسی و اروپایی، زمینه تعامل ادبیات افغانستان با جهان را فراهم کردند. این روند، ضمن تقویت شعر نیمایی و سپید، ادبیات معاصر افغانستان را به جریان‌های بین‌المللی و ایدئولوژیک پیوند داد. باختری در مجموعه اسطوره بزرگ شهادت، هشت شعر از هشت شاعر روسی را به فارسی‌دری بازآفرینی کرد. از جمله این شعر از الکساندر تواردوفسکی:

فشرده غنچه چرا مشت کودکانه خویش؟

مگر هراسانست؟

که تند باد سخن چین رباید از دستش

پیام سرخ شگفتن، پیام فردا را (باختری، ۱۳۶۳: ۱۴).

اسدالله حبیب شماری از آثار ادبیات روسی را در زمینه شعر و ادبیات‌شناسی به فارسی‌دری ترجمه کرده‌است که از جمله آن‌ها می‌توان از دیدار با سپیده، و ترجمه شعری از رابرت رزڈیستوینسکی با عنوان «چیست ما؟» اشاره کرد.

چیست «ما»؟

ما- ز پیشه‌های بی‌حدود.

ما- ز ظلمت محاصره.

ما- شعرهای سوخته...

ما- ز جاودانگی و از تن توایم روسیه! (حبیب، ۱۳۶۴: ۴۷).

۵. نتیجه‌گیری

این پژوهش با هدف بررسی بازتاب تحولات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی در دهه‌های ۱۳۴۰ تا ۱۳۷۰ خورشیدی، در شعر معاصر فارسی دری، به این نتیجه دست یافته‌است که شعر این دوره از کارکرد زیبایی‌شناختی محض فراتر رفته و به ابزار محوری برای کنش سیاسی و اجتماعی و ثبت حافظه جمعی تبدیل شده‌است. داده‌ها نمایانگر آن‌اند که شعر معاصر افغانستان در دوره مذکور، در واکنش به تلاطم‌های سیاسی، دچار دوقطبی عمیق ایدئولوژیک شده و دو جریان متضاد را نمایندگی کرده‌است: شاعران وابسته به حزب حاکم، عمدتاً ذیل حمایت اتحادیه نویسندگان و تحت تأثیر مستقیم ترجمه‌های روسی، از شعر برای تبلیغ سیاست‌های رسمی، توجیه کودتاها و ارائه روایت ایدئولوژیک بهره برده‌اند. زبان این جریان اغلب شعارگونه و فاقد پیچیدگی‌های نمادین است. در مقابل، شاعران مستقل و منتقد که حامی جنبش‌های مخالف رژیم بودند، شعر را به بلندگوی اعتراض شدید به استبداد، خشونت، اشغال خارجی و تجاوزگری تبدیل کردند. این جریان با بهره‌گیری گسترده از نماد و استعاره، صدای مقاومت را بازتاب داده‌است.

یافته‌ها نشان می‌دهد که تمایزاتی ساختاری در میان شعر مقاومت داخل و شعر مهاجرت دیده می‌شود. زبان شعر در داخل کشور به واسطه سانسور و خفقان، به نمادهای چندلایه و ابهام‌تعمدی گرایش یافته‌است. مضامین این اشعار، اغلب از تجربه مستقیم، عینی و تلخ از جنگ، جهاد و حضور اشغالگران ناشی می‌شود. درحالی‌که زبان شعر مقاومت در بیرون از مرزها به دلیل آزادی بیان نسبی، از صراحت و وضوح بیشتری برخوردار بوده‌است. باین‌حال، مضمون اصلی این آثار -در کنار مبارزه، آزادی‌خواهی و بازتاب فقر- عمدتاً بر رنج غربت، آوارگی، و حسرت دوری از وطن متمرکز بوده و بازتاب رویدادهای داخل کشور، از پویایی لازم تخیلی که از تجربه مستقیم شاعران نشئت می‌گرفت، برخوردار نیست. شعر هر دو جریان پس از رویداد کودتای هفتم ثور ۱۳۵۷، از جنبه‌های کمتری هنری برخوردار بوده و شعارزدگی در آن‌ها غلبه یافته‌است.

درنهایت، پژوهش حاضر تصریح می‌کند که شعر معاصر فارسی افغانستان در این دوره، صرفاً یک بازتاب انفعالی از سیاست نبوده، بلکه خود کنشگر مؤثر در شکل‌دهی و تقویت گفتمان‌های سیاسی و اجتماعی مختلف به شمار می‌رود. این پژوهش، با رویکر جامع، ضمن برطرف کردن خلأ تمرکز یک‌جانبه بر یک جریان (ریالیسم سوسیالیستی)، نقشه‌های مضمونی و زیبایی‌شناختی شعر این مقطع حساس از تاریخ افغانستان را به‌صورت دقیق و همه‌جانبه ترسیم کرده‌است.

تحلیل تحولات صوری نشان داد که شعر حکومتی با تضعیف عناصر زیبایی‌شناختی به ابزاری تبلیغاتی بدل شد، درحالی‌که شعر مقاومت براساس موقعیت جغرافیایی شاعر، میان نمادپردازی چندلایه و بیان صریح، تفکیک یافت. نقش اتحادیه نویسندگان و ترجمه‌های روسی نیز در جهت‌دهی گفتمان چپ، تعیین‌کننده بوده‌است.

نوآوری این پژوهش در آن است که با رویکرد تحلیلی و نظام‌مند، شعر معاصر افغانستان را در دهه‌های ۱۳۴۰ تا ۱۳۷۰، نه فقط در چارچوب شعر تبلیغاتی چپ، بلکه در تقابل هم‌زمان جریان شعر حکومتی و شعر مقاومت بررسی می‌کند. این مطالعه برای اولین بار به‌صورت مستدل، تفاوت‌های ساختاری و زیبایی‌شناختی میان شعر مقاومت داخلی و شعر مقاومت در مهاجرت را نشان می‌دهد و تأثیر سانسور، فضای سیاسی و نوع تجربه شاعر را بر شکل‌گیری زبان نمادین یا صریح توضیح می‌دهد. افزون بر این، با تحلیل نقش نهادهای فرهنگی و جریان ترجمه‌ها، جایگاه شعر به‌عنوان کنشگر مؤثر در عرصه اجتماعی و سیاسی را برجسته ساخته، پیوند قدرت و ادبیات را با عمق بیشتری تبیین می‌کند.

یادداشت‌ها

۱. شعله‌ای‌ها: در افغانستان دو جریان عمده چپ وجود داشت: چپ لنینیستی و چپ مائوئیستی. جریانی که متعلق به اندیشه مائوتسه دونگ چینی بود، خود را «شعله جاوید» نام‌گذاری کرد و اعضا و هواداران آن به نام «شعله‌ای» شناخته می‌شدند.

۲. آسمایی: نام کوهی در شهر کابل، مرکز افغانستان «آسمایی» است که آن را «کوه آسمایی» نیز می‌نامند. بخش بزرگی از اداره‌های دولتی، به‌شمول ارگ ریاست‌جمهوری، در دامنه یا نزدیکی این کوه موقعیت دارند.

پیشنهاد‌های پژوهش

شعر معاصر افغانستان، به‌ویژه شعر دهه‌های مورد مطالعه در این پژوهش، همچنان نیازمند بررسی‌های عمیق‌تری است. در حوزه زیبایی‌شناختی شعر این دوره، تحقیقات جامع و قابل‌توجهی انجام نشده و در زمینه تحلیل محتوا نیز نیاز به پژوهش‌های ارزشمند است. رویدادهای تأثیرگذار بر شعر معاصر افغانستان که در این پژوهش مورد مطالعه و تحلیل قرار گرفته‌اند، هر یک نیاز به بررسی و تحلیل جداگانه دارند. علاوه بر این، خرده‌رویدادهای تأثیرگذاری بر شعر این دوره وجود دارند که هنوز مورد تحقیق و پژوهش قرار نگرفته‌اند.

منابع

- آتشی‌پور، مرضیه و وفایی، عباس‌علی (۱۳۹۹)، «تنازع گفتمانی گفتمان روشنفکری و گفتمان سیاسی در تعیین مؤلفه‌های ادبیات داستانی بعد از انقلاب اسلامی با تکیه بر ادبیات جنگ». متن‌پژوهی ادبی، سال ۲۴ (۸۳)، صص ۳۹-۷۰.
- اوحدی، علی (۱۳۷۱)، نگاهی به ادبیات معاصر دری در افغانستان. کپنهاگ، دانمارک: کانون فرهنگ ایران.
- باختری، واصف (۱۳۶۳)، اسطوره بزرگ شهادت. کابل: انجمن نویسندگان.
- باختری، واصف (۱۳۷۹)، دروازه‌ها بسته تقویم. به کوشش ناصر هوتکی، پشاور: پرنیان.
- پدرام، لطیف (۱۳۸۳)، یک‌سره بدخشانم با تو. تهران: عرفان.
- پنجشیری، غلام دستگیر (۱۳۶۳)، پیک دوستی. کابل: مطبوعه دولتی.
- پهلوان، چنگیز (۱۳۷۱)، نمونه‌های شعر امروز افغانستان. تهران: بنیاد نیشاپور.
- پیمان، فضل احمد پیمان (۱۳۹۴)، توفان خون. هرات: توانا.
- تابش، قنبرعلی (۱۳۹۳)، بحران‌های سیاسی افغانستان در شعر معاصر فارسی دری. امیری.
- تارش، عبدالاحمد (۱۳۶۸)، از شرار درد تا خشم ایمان. پشاور: مکتب‌الخدمات.
- ثروتی، بهروز (۱۳۹۲)، نگاهی به احوال و آثار واصف باختری. تهران: امیرکبیر.
- ثنا، نیک‌پی‌پور (۱۳۸۷)، کابل از دولت اسلامی تا جمهوری اسلامی. اصالت. <https://esalat.org>
- حیب، اسدالله (۱۳۶۲)، خط سرخ. کابل: انجمن نویسندگان.
- حیب، اسدالله (۱۳۶۴)، وداع با تاریکی. کابل: کمیته دولتی.
- خلیلی، خلیل‌الله (۱۳۶۴)، اشک‌ها و خون‌ها. اسلام‌آباد: رازینی فرهنگی سفارت جمهوری اسلامی ایران.
- خلیلی، خلیل‌الله (۱۳۷۸)، کلیات اشعار. به کوشش عبدالحی خراسانی، تهران: بلخ.
- خلیلی، خلیل‌الله (۱۳۷۸)، مثنوی هزاره اول یا غم‌نامه وطن. به کوشش محمود طاووسی، فارس: نوید شیراز.
- اخگر، قسیم (۱۳۸۹)، داستان‌نویسی افغانستان؛ از رونق تا کساد. هشت صبح. <https://8am.media/fa>
- داش، ایشور (۱۳۸۷)، «در گفت‌وگو با استاد رهنورد زریاب، استاد محب بارش و محمد افسر رهبین». کابل‌نات، سال ۴ (۸۷).
- <https://kابلnet.af>
- دست‌غیب، عبدالعلی (۱۳۴۹)، هنر و واقعیت. تهران: سپهر.
- رحیمی، مصطفی (۱۴۰۱)، تعهد و آزادی. تهران: نیلوفر.
- روحی‌صفت، محسن (۱۴۰۲)، «تحولات افغانستان و قیام ۲۴ حوت ۱۳۵۷ مردم هرات». نیم‌روز، ۵ (۵۳ و ۵۴)، صص ۱۸-۲۱.
- رویین، رازق (۱۳۹۱)، سیمغ‌های بی‌آشیانه البرز. کابل: سعید.
- رویین، رامین (۱۴۰۱)، یادها و یادگارها. کابل: کاروان.
- ستوده، هدایت‌الله و شهبازی، مظفرالدین (۱۳۸۸)، جامعه‌شناسی در ادبیات فارسی. تهران: ندای آریانا.
- سنا، سید ضیاء الحق (۱۳۸۲)، بی‌صدایی صدای دریاهاست. هرات: انجمن ادبی هرات.
- سرمه، داوود (۱۳۹۷)، سرود رزم پیام‌آوران. به کوشش اسد سنالیم: کابل: سعید.
- شفاهی، امان‌الله (۱۴۰۱)، جریان‌شناسی تاریخ معاصر افغانستان. کابل: امپیری.
- شیدا، عبدالحی (۱۳۷۶)، قافله بدر. به کوشش محمدحلیم تنویر، هالند: انستیتوت تحقیقات و بازسازی افغانستان در هالند.

- صدرایی، رقیه و صادقی، معصومه (۱۳۹۹)، «تحلیل گفتمان ناسیونالیستی در مجموعه اشعار احمد شاملو بر مبنای نظریه تحلیل لاکلا و موفه». متن پژوهی ادبی، سال ۲۲ (۷۵)، صص ۱۷۶-۲۰۶.
- طنین، محمد ظاهر. (۱۳۸۴). افغانستان در قرن بیستم ۱۹۰۰-۱۹۹۶. تهران: محمد ابراهیم شریعتی افغانستانی.
- عاصی، قهار (۱۳۷۳)، «انجمن نویسندگان افغانستان و وضع کنونی آن». شعر، شماره (۱۴)، صص ۳۱-۳۲.
- عاصی، قهار (۱۳۹۱)، کلیات اشعار. مشهد: بدخشان.
- عمرزی، مصطفی (۱۳۹۷)، «انتشارات رادوگا و پروگرس مسکو». روی. <https://rohi.af/news/61346?utm.com>
- غبرا، کمال الدین (۱۳۹۶)، دیوان کمال الدین غبرا. کابل: میوند.
- فانی، آریا (۱۳۹۳)، «روایت تعهد ادبی در شعر مقاومت افغانستان از رهگذر شعر خلیل الله خلیلی و پروین پژواک». ایران‌مگ: فصلنامه ایران‌شناسی، ۲۹ (۲).
- فخری، حسین (۱۳۷۹)، «سیر تحول داستان‌نویسی در افغانستان». وطن‌ادب: انتسیتوت تحقیقاتی ادبیات معاصر افغانستان. <https://watanadab.com/fa/tarykh-adbyat/>
- فرهنگ، محمد صدیق (۱۳۷۶)، افغانستان در پنج قرن اخیر. پشاور: آریانا آفست پرنترز.
- قوام احرار، محمد یوسف (۱۴۰۴)، شاهنامه‌سرایی در افغانستان. هرات: احرار.
- قویم، قیوم (۱۳۸۷)، مروری بر ادبیات معاصر فارسی دری. کابل: سعید.
- لطیف، رابعه و تکور، افضل (۱۳۶۵)، سرود همبستگی. کابل: اتحادیه نویسندگان.
- محسن (۱۳۹۳)، تاریخ مختصر پنج دهه افغانستان. کابل: محسن.
- مرادی، صاحب‌نظر (۱۴۰۳)، تاجیکان خراسان. ج ۳، مشهد: بدخشان.
- مصباح‌زاده، سید محمد باقر (۱۳۸۸)، تاریخ سیاسی مختصر افغانستان. مشهد: مرن‌دیز.
- موسوی مشکات، سید علی (۱۳۹۲)، نقد و تحلیل جریان‌های متأخر در شعر معاصر افغانستان با تأکید بر اشعار واصف باختر. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. اصفهان: دانشگاه اصفهان.
- موسوی جاوید، فاطمه (۱۳۹۵)، «در تعقیب جهانیان: بررسی تأثیر ترجمه آثار ادبی بر داستان معاصر افغانستان». فصلنامه فرهنگی، ادبی و هنری، شماره (۴)، صص ۸۲-۸۷.
- نادری، پرتو (۱۳۹۹)، شعر پایداری و چگونگی آن در افغانستان. کابل: سعید.
- نورانی، سید حسن (۱۳۹۲)، جامعه‌شناسی ادبیات با نگاهی به آثار جلال آل‌احمد. تهران: آفتاب اندیشه.

References:

- Āsī, Qahhār (1994). Anjoman-e Nevisandegān-e Afġānestān va Vaz'-e Konūnī-ye Ān (The Writers' Association of Afghanistan and Its Current Situation). Še'r, vol. 14, pp. 31-32. [In Persian].
- Āsī, Qahhār (2012). Kolliyāt-e Aš'ār (Collected Poems). Mashhad: Badaxšān. [In Persian].
- Ātešpūr, Marziyeh, & Vafāyī, 'Abbās-'Alī (2020). Tanāzo'-e Goftemānī-ye Goftemān-e Rowšanfekrī va Goftemān-e Sīāsī dar Ta'yīn-e Mo'allefehā-ye Adabiyāt-e Dāstānī Ba'd az Enqelāb-e Eslāmī bā Ta'kīd bar Adabiyāt-e Jang (The Discursive Conflict between Intellectual and Political Discourses in Determining the Components of Post-Revolutionary Fiction with Emphasis on War Literature). Matn-pazhuhi-ye Adabi, vol. 24(83), pp. 39-70. [In Persian].
- Axgar, Qāsem (2010). Dāstānnevisī-ye Afġānestān: az Ravnaq tā Kasād (Afghan Fiction Writing: From Prosperity to Decline). Hašt-e Sobh. <https://8am.media/fa> [In Persian].
- Bākhtarī, Vāsef (1984). Ostūreh-ye Bozorg-e Šahādat (The Great Myth of Martyrdom). Kabul: Anjoman-e Nevisandegān. [In Persian].

- Bākhtarī, Vāsef (2000). *Darvāzehā-ye Basteh-ye Taqvim* (The Closed Gates of the Calendar), ed. Nāṣer Hūtākī. Peshawar: Parniyān. [In Persian].
- Dās, Īshvar (2008). *Dar Goftogū bā Ostād Rahnāvard Zaryāb, Ostād Moḥabb Bāreš va Muḥammad Afsar Rahbīn* (Conversation with Rahnāvard Zaryab, Mohabb Baresh, and Mohammad Afsar Rahbin). *Kābolnāte*, vol. 4, no. 87. <https://kabulnet.af> [In Persian].
- Dast-e Ġayb, ‘Abd al-‘Alī (1970). *Honar va Vāqe’iyyat* (Art and Reality). Tehran: Sepehr. [In Persian].
- Fānī, Āryā (2014). *Ravāyat-e Ta’ahhod-e Adabī dar Še’r-e Moqāvemāt-e Afġānestān az Rāhgozar-e Še’r-e Xalīlollāh Xalīlī va Parvīn Pezvāk* (Narrative of Literary Commitment in Afghan Resistance Poetry through the Works of Khalilullah Khalili and Parvin Pezhvak). *Irān-Mag: Faslnāme-ye Irānšenāsī*, vol. 29(2). [In Persian].
- Farhang, Muḥammad Šiddīq (1988). *Afġānestān dar Panj Qarn-e Āxar* (Afghanistan in the Last Five Centuries). Peshawar: Āryānā Offset Printers. [In Persian].
- Faxrī, Ḥosseīn (2000). *Seyr-e Taḥavvol-e Dāstānnevisī dar Afġānestān* (The Evolution of Fiction Writing in Afghanistan). *Vatanadab*. <https://watanadab.com/fa/> [In Persian].
- Ghubrā, Kamāl ud-Dīn (2017). *Dīvān-e Kamāl al-Dīn Ġobārā* (Divan of Kamāl al-Dīn Ġobārā). Kabul: Mayvand. [In Persian].
- Habīb, Asadollāh (1983). *Xatt-e Sorkh* (The Red Line). Kabul: Anjoman-e Nevisandegān. [In Persian].
- Habīb, Asadollāh (1985). *Vedā’ bā Tārīkī* (Farewell to Darkness). Kabul: Komite-ye Dawlat. [In Persian].
- Laṭīf, Rābe’e, & Ta’kur, Afzal (1986). *Sorūd-e Hambastegī* (Hymn of Solidarity). Kabul: Eteḥādiye-ye Nevisandegān. [In Persian].
- Mešbāḥzāde, Seyyed Muḥammad Bāqer (2009). *Tārix-e Sīāsī-ye Moxtašar-e Afġānestān* (A Concise Political History of Afghanistan). Mashhad: Marendiz. [In Persian].
- Moḥsen (2014). *Tārix-e Moxtašar-e Panj Dahe-ye Afġānestān* (A Brief History of Five Decades of Afghanistan). Kabul: Moḥsen. [In Persian].
- Morādī, Šāheḥ Nazar (2024). *Tājīkān-e Xorāsān* (Tajiks of Khorasan), vol. 3. Mashhad: Badaxšān. [In Persian].
- Mūsavī-ye Jāvīd, Fāṭemeh (2016). *Dar Ta’qīb-e Jahāniyān: Barrasī-ye Ta’sīr-e Tarjome-ye Āsar-e Adabī bar Dāstān-e Mo’āser-e Afġānestān* (In Pursuit of Globalization: Examining the Impact of Literary Translation on Contemporary Afghan Fiction). *Faslnāme-ye Farhangī, Adabī va Honarī*, vol. 4, pp. 82–87. [In Persian].
- Mūsavī-ye Meškāt, Seyyed ‘Alī (2013). *Naqd va Taḥlīl-e Jarāyān-hā-ye Motāaxxar dar Še’r-e Mo’āser-e Afġānestān bā Ta’kīd bar Aš’ār-e Vāsef Bākhtarī* (Critique and Analysis of Recent Currents in Contemporary Afghan Poetry with Emphasis on the Poems of Vāsef Bākhtari). Master’s thesis. Isfahan: University of Isfahan. [In Persian].
- Nāderī, Partow (2020). *Še’r-e Pāydārī va Čegūnegī-ye Ān dar Afġānestān* (Resistance Poetry and Its Characteristics in Afghanistan). Kabul: Sa’id. [In Persian].
- Nūrānī, Seyyed Ḥasan (2013). *Jāme’ešenāsī-ye Adabiyāt bā Negāhī be Āsar-e Jalāl Āl-e Aḥmad* (Sociology of Literature with Reference to the Works of Jalāl Āl-e Aḥmad). Tehran: Āftāb-e Andīše. [In Persian].
- Omarzi, Mostafā (2018). *Entešārāt-e Rādugā va Progress-e Moscow* (Raduga Publications and Moscow Progress). Rohi. <https://rohi.af/news/61346>
- Owḥādī, ‘Alī (1992). *Negāhī be Adabiyāt-e Mo’āser-e Dārī dar Afġānestān* (A Survey of Contemporary Dari Literature in Afghanistan). Copenhagen: Kānūn-e Farhang-e Īrān. [In Persian].
- Pahlavān, Čangīz (1992). *Nemūnehā-ye Še’r-e Emrūz-e Afġānestān* (Samples of Contemporary Afghan Poetry). Tehran: Bonyād-e Nišāpur. [In Persian].
- Panjšīrī, Ġolām Dastgīr (1984). *Payk-e Dūstī* (Messenger of Friendship). Kabul: Maṭba’a-ye Dawlat. [In Persian].
- Pedarām, Laṭīf (2004). *Yeksāra-ye Badaxšānam bā To* (I Am Entirely Badakhshan with You). Tehran: Erfān. [In Persian].
- Paymān, Fażl Aḥmad Paymān (2015). *Tufān-e Xun* (Storm of Blood). Herat: Tavānā. [In Persian].
- Qavām Ahrārī, Muḥammad Yūsuf (2025). *Šāhnāme-sarāyī dar Afġānestān* (Composition of the Shāhnāme in Afghanistan). Herat: Ahrārī. [In Persian].

- Qavim, Qayyūm (2008). *Morūrī bar Adabiyāt-e Mo'āser-e Fārsī-ye Dārī* (A Survey of Contemporary Persian-Dari Literature). Kabul: Sa'id. [In Persian].
- Raḥīmī, Moṣṭafā (2022). *Ta'ahhod va Āzādī* (Commitment and Freedom). Tehran: Nīlufar. [In Persian].
- Ruḥi-sifat, Moḥsen (2023). *Taḥavvolāt-e Afġānestān va Qiyām-e 24-e Ḥut-e 1357-e Mardom-e Herat* (Developments in Afghanistan and the Uprising of the People of Herat on 24 Ḥut 1357). *Nimruz*, vol. 5(53–54), pp. 18–21. [In Persian].
- Ruyin, Rāmin (2022). *Yād-hā va Yādegār-hā* (Memories and Reminiscences). Kabul: Kārvān. [In Persian].
- Ruyin, Rāzeq (2012). *Simorg-hā-ye Bi-āšiyāne-ye Alborz* (Homeless Simurghs of Alborz). Kabul: Sa'id. [In Persian].
- Šadrāyi, Roqayyeh, & Šādeqi, Ma'šumeh (2020). *Tahlīl-e Goftemān-e Nāsiyunālistī dar Majmu'e-ye Aš'ār-e Aḥmad-e Šāmlu bar Mabnā-ye Naẓariye-ye Tahlīl-e Lāklā va Mūf* (Nationalist Discourse Analysis in the Poetry of Ahmad Shamlu Based on the Theory of Laclau and Mouffe). *Matn-pazhuhi-ye Adabi*, vol. 22(75), pp. 176–206. [In Persian].
- Sanā, Nik-Pipour (2008). *Kabul az Dowlat-e Eslāmī tā Jomhurī-ye Eslāmī* (Kabul from the Islamic State to the Islamic Republic). Kabul: Esalat. <https://esalat.org> [In Persian].
- Sarmad, Dāvud (2008). *Sorud-e Razm-e Payām-āvarān* (Battle Hymn of the Messengers), ed. 'Asad Senālim. Kabul: Sa'id. [In Persian].
- Thuruti, Behruz (2013). *Negāhī be Aḥvāl va Āsār-e Vāsef Bākhari* (A Study of the Life and Works of Vāsef Bākhari). Tehran: Amir Kabir. [In Persian].
- Sotūde, Hedāyatollāh, & Šāhbāzi, Mazyār al-Dīn (2009). *Jāme'e-šenāsī dar Adabiyāt-e Fārsī* (Sociology in Persian Literature). Tehran: Neda-ye Aryānā. [In Persian].
- Saxā, Sayyid Ziyā' al-Ḥaqq (2003). *Bi-sedāyī-ye Sedā-ye Daryā-hā-st* (The Silence of the Seas' Voices). Herat: Herat Literary Society. [In Persian].
- Šafāhī, Amānullāh (2022). *Jarāyān-šenāsī-ye Tārīkh-e Mo'āser-e Afġānestān* (Analysis of Currents in Contemporary Afghan History). Kabul: Emiri. [In Persian].
- Šidā, 'Abd al-Ḥayy (1997). *Qāfile-ye Badr* (The Badr Caravan), ed. Muḥammad Ḥālim Tanvīr. Amsterdam: Afghanistan Research and Reconstruction Institute. [In Persian].
- Tilly, Charles. (1978). *From Mobilization to Revolution*. Massachusetts: Addison-Wesley.
- Tābeš, Qanbar-'Alī (2014). *Bohrān-hā-ye Siāsī-ye Afġānestān dar Še'r-e Mo'āser-e Fārsī-ye Dārī* (Political Crises of Afghanistan in Contemporary Persian-Dari Poetry). Kabul: Emiri Publications. [In Persian].
- Tanin, Muḥammad Zāher (2005). *Afġānestān dar Qarn-e Bistom, 1900–1996* (Afghanistan in the Twentieth Century, 1900–1996). Tehran: Šari'ati Afġānestāni. [In Persian].
- Tārešī, 'Abd al-Aḥmad (1989). *Az Šarār-e Dard tā Xašm-e Emān* (From the Spark of Pain to the Wrath of Faith). Peshawar: Maktab al-Khidmat. [In Persian].
- Xalili, Xalilullāh (1985). *Ašk-hā va Xun-hā* (Tears and Blood). Islamabad: Iranian Cultural Office. [In Persian].
- Xalili, Xalilullāh (1999a). *Kolliyāt-e Aš'ār-e Ostād Xalilullāh Xalili* (Complete Poems), ed. 'Abd al-Ḥayy Khorāsāni. Tehran: Nashr-e Balkh. [In Persian].
- Xalili, Xalilullāh (1999). *Masnavi-ye Hezāre-ye Avval yā Qam-nāme-ye Vatan* (The First Millennium Masnavi, or Lament of the Homeland), ed. Maḥmud Tavusi. Shiraz: Navid Shiraz. [In Persian].